

Başşıl gibi görünen geçici bir rekabet döneminin ardından burjuvazinin denetimindeki bütün uygar ulusların ticari yayılmada gösterdikleri önlenebilir çabaların, dünyanın ekonomik denetiminde ulusların payını, dolayısıyla halkın faaliyet alanını ve özellikle işçilerinin kazanacağı geliri tek başına gücün belirlediği bir noktaya doğru gittiğini görmemek için, tam bir siyasal ahmaklık ve nahif iyimserlik gerekir ancak.

Max Weber, 1894¹

“Çinlilerin arasına girdiğinde” ... der [Almanya İmparatoru], “Hıristiyanlığın öncü kolu olduğunu umutma ve gördüğün her nefretlik kafire süngünü sapla. Bizim batı uygarlığımızın ne demek olduğunu anlatsın ... Şansın yaver gider de küçük bir toprak parçası kazanırsan, bir Fransızın ya da Rusun onu senden almasına izin verme.”

Mr Dooley'in Felsefesi, 1900²

I

Adımları, gelişmiş veya gelişmekte olan kapitalist merkez tarafından belirlenen bir dünya ekonomisinin, 'ileri olan'ın 'geri olan' üzerinde egemenlik kurduğu bir dünyaya, kısacası bir imparatorluk dünyasına dönüşme olasılığı çok fazlaydı. Fakat, yalnızca yeni bir tür emperyalizmin gelişmesine yol açtığı için değil, aynı zamanda çok daha eski bir nedenden dolayı da 1875-1914 arasındaki döneme (paradoksal olarak) İmparatorluk Çağı adı verilebilir. Muhtemelen bu dönem, modern dünya tarihinde, kendilerini resmen 'imparator' olarak adlandıran ya da batılı diplomatlarca bu ünvanı hak ettikleri düşünülen iktidar sahiplerinin sayıca en fazla olduğu dönemdi.

Avrupa'da Almanya, Avusturya, Rusya, Türkiye ve (Hindistan'ın efendileri sıfatıyla) Britanyalı yöneticiler, bu ünvanı hak ettikleri iddiasındaydı. Bunlardan ikisi (Almanya ve Britanya/Hindistan), 1870'lerin yenilikleriydi. Fransa'da III. Napoleon'un İkinci İmparatorluğu'nun ortadan kalkmasının yarattığı boşluğu doldurmuşlardı. Avrupa'nın dışında, Brezilya'da Amerikalı bir imparator varlığını 1889'a kadar sürdürürken, Çin, Japonya, İran ile –muhtemelen büyük ölçüde uluslararası diplomatik

nezaket gereği– Etiyopya ve Fas yöneticilerine, adet gereği bu ünvan verilmekteydi. Bu listeye niteliği daha bulanık bir, iki ‘imparator’ daha eklemek mümkündür. 1918’de bunların beşi ortadan kalktı. Bugün (1987) bu seçkin süper monark topluluğundan geriye bu ünvanın tek taşıyıcısı olarak, düşük bir siyasal profile ve önemsiz bir siyasal nüfuza sahip Japonya hükümdarı kalmıştır.*

Ele aldığımız dönem, (daha önemli bir anlamda) yeni türde bir imparatorluk, sömürgeci bir imparatorluk çağıydı. Kapitalist ülkelerin ekonomik ve askeri üstünlüğü, uzun zamandır ciddi bir meydan okumayla karşılaşmamış olmakla birlikte, bu üstünlüğü onsekizinci yüzyılın sonu ile ondokuzuncu yüzyılın son çeyreği arasında resmi bir fetihe, ilhaka ya da [doğrudan] yönetime dönüştürmek için sistemli bir girişimde bulunulmamıştı. Oysa 1880-1914 arasında yapılan buydu ve dünyanın Avrupa ve Amerika kıtası dışında kalan büyük bölümü, bir avuç devletin (esas olarak Büyük Britanya, Fransa, Almanya, İtalya, Hollanda, Belçika, ABD ve Japonya’nın) resmi yönetimi veya gayri resmi siyasal egemenliği altındaki ülkelere bölündü. Bu sürecin kurbanları, bir ölçüde İspanya’nın ve Portekiz’in –Kuzeybatı Afrika’daki topraklarını genişletme girişimine rağmen, daha çok İspanya’nın– varlığını hâlâ sürdüren, endüstrileşme öncesi döneme ait eski Avrupalı imparatorluklarıydı. Portekiz’in, Afrika’daki topraklarını (Angola ve Mozambik) diğer emperyalist sömürgelerden daha uzun süre elinde tutabilmesinin asıl nedeni, modern rakiplerinin buraları aralarında tam olarak nasıl bölüşecekleri üzerinde bir anlaşmaya varamamış olmalarından kaynaklanmaktaydı. Oysa İspanyol İmparatorluğu’nun Amerika kıtasındaki ve Pasifik’teki kalıntılarını (sırasıyla Küba, Porto Riko ve Filipinler) 1898’de ABD’ye karşı koruyabilecek benzer bir rekabet söz konusu değildi. Batılı devletler arasında ‘nüfuz alanları’ halinde, hatta (İran’la ilgili 1907’de yapılan İngiliz-Rus anlaşmasında olduğu gibi) bütün topraklarını kapsayacak şekilde doğrudan yönetim biçiminde paylaşılmış olmakla birlikte, Asya’nın geleneksel büyük imparatorluklarının çoğu görünüşte bağımsız kaldı; siyasal ve askeri çaresizlikleri veri kabul edilmekteydi. Bağımsızlıkları, (Güneydoğu Asya’da İngiliz ve Fransız bölgelerini birbirinden ayıran Siyam –şimdiki Tayland– veya Britanya ile Rusya’yı ayıran Afganistan gibi) ya tampon devlet konumuna uygun oluşlarına ya da rakip emperyal güçlerin bir bölüşüm formülü üzerinde anlaşmamalarına veya düpedüz büyüklüklerine dayanmaktaydı. Resmi sömür-

* Fas Sultanı, ‘kral’ ünvanını tercih etmektedir. İslam dünyasının hâlâ varlığını koruyan diğer mini sultanların hiçbiri ‘krallar kralı’ olarak kabul edilmeyecektir, edilemez de.

geci bir fetih girişimine karşı başarıyla direnen Avrupalı olmayan tek devlet, emperyal devletlerin en zayıfı olan İtalya'yı yanına yaklaştırmayan Etiyopya'ydı.

Dünyanın iki büyük bölgesi, Afrika ve Pasifik, tamamen bölüşüldü. İngilizler, Fransızlar, Almanlar, Hollandalılar, ABD ve –henüz ılımlı bir ölçüde– Japonlar arasında tamamen paylaşılan Pasifik'te artık bağımsız devlet kalmadı. 1914'e gelindiğinde, Etiyopya, önemsiz bir Batı Afrika cumhuriyeti olan Liberya ve Fas'ın işgale hâlâ direnen kısmı dışında Afrika, İngiliz, Fransız, Alman, Belçika, Portekiz ve (bir ölçüde de) İspanyol imparatorluklarının elindeydi. Eski Avrupalı imparatorluklar, –Britanya, Burma'yı kendi Hindistan imparatorluğuna katarak, Tibet'te, İran'da ve İran Körfezi'nde nüfuz alanı oluşturarak veya nüfuzunu güçlendirerek; Rusya, Orta Asya'nın içlerine ve (daha az başarılı bir ölçüde) Pasifik Sibiryası'na ve Mançurya'ya doğru ilerleyerek; Hollandalıların, Endonezya'nın uzak bölgelerindeki denetimlerini sıkılaştırarak– ellerinde bulundurdukları toprakları genişletmelerine rağmen, görmüş olduğumuz gibi, Asya'da büyük ve ismen bağımsız bir bölge varlığını sürdürdü. Fransızların III. Napoleon döneminde başlattığı Hindicini işgaliyle ve önceleri Çin'in sonraları (daha mütevazı ölçülerde) Rusya'nın pahasına Japonların Kore'yi ve Tayvan'ı (1895) işgaliyle iki yeni imparatorluk kuruldu. Dünyada tek bir bölge, bu paylaşılma sürecinden önemli ölçüde etkilenmeden kaldı. Kanada, Karayib adaları ve Karayib kıyılarının bir bölümü dışında Amerika kıtası, 1875'lerdeki, hatta bu açıdan bakıldığında 1820'lerdeki durumunu, yani egemen cumhuriyetlerin toplandığı benzersiz bir yer olma özelliğini korudu. ABD dışında bu ülkelerin siyasal statüleri, komşuları dışında başkalarını pek etkilemedi. Ekonomik açıdan gelişmiş dünyaya bağımlı oldukları çok iyi bilinmekteydi. Bu geniş bölgede siyasi ve askeri hegemonyasını giderek hissettiren ABD bile burayı işgal etmeyi ve doğrudan yönetmeyi ciddi olarak düşünmedi. ABD'nin doğrudan ilhak ettiği yerler iki bölgeyle sınırlı kaldı. Bunlardan biri Porto Riko'ydu (Küba'nın görünüşte bağımsız olmasına izin verilmişti), diğeri de bu amaçla yapılan münasip bir yerel devrimle çok daha büyük bir ülke olan Kolombiya'dan ayrılan bir başka küçük ve ismen bağımsız bir cumhuriyetin bir bölümünü oluşturan yeni Panama Kanalı'ndaki dar bir şeritti. Amerika'nın Latin Amerika'daki ekonomik egemenliği ve gerektiğince başvuru silah zoru, resmi işgal olmaksızın gerçekleştirildi. Kuşkusuz Amerika kıtası, büyük devletler arasında ciddi bir rekabetin yaşanmadığı dünyanın tek büyük bölgesiydi. İngilizler dışında hiçbir Avrupa devletinin, onsekizinci yüzyılın sömürgeci imparatorluklarından kalma, ekono-

mik ya da başka bir açıdan büyük önemi bulunmayan sağda solda birkaç toprak parçasından (esas olarak Karayiblerden) başka Amerika kıtasında bir varlığı bulunmuyordu. Ne İngilizlerin ne de başkalarının Monroe Doktrini'ne* meydan okuyarak ABD ile zıtlaşmak için iyi bir nedeni vardı..

Bu kitaba da adını veren, dünyanın bir avuç devlet arasında paylaşılması durumu, daha önce de belirttiğimiz gibi, dünyanın giderek artan biçimde güçlüler ve zayıflar, 'ilerlemişler' ve 'geri kalmışlar' halinde bölünmesinin en çarpıcı ifadesiydi. Bu süreç, dikkat çekecek kadar da yeniydi. 1876-1915 arasında dünyanın yaklaşık dörtte biri, yarım düzine devlet arasında sömürge biçiminde bölüşüldü ya da yeniden bölüşüldü. Britanya, topraklarını yaklaşık 4 milyon, Fransa yaklaşık 3.5 milyon kilometre kare büyüttü; Almanya 1 milyon kilometre kare, Belçika ve İtalya ise birer milyon kilometre karenin altında toprak kazandılar. ABD, İspanya'dan yaklaşık 100.000 kilometre kare, Japonya ise Çin, Rusya ve Kore'den yaklaşık aynı büyüklükteki bir toprak parçası aldı. Portekiz'in Afrika'daki eski sömürgeleri, yaklaşık 300.000 kilometre kare genişledi; İspanya, (ABD karşısında) net bir kayba uğramakla birlikte, yine de Fas'ta ve Batı Sahra'da bir miktar taşlık arazi kazanmayı başardı. Tamamen komşu alanlara yönelik olduğu ve çarlık devletinin yüzlerce yıl süren bölgesel yayılcılığı şeklinde devam ettiği için, Rusya'nın emperyal gelişiminin ölçülmesi zordur; üstelik, göreceğimiz gibi, Rusya Japonya'ya bir miktar toprak da kaptırdı. Büyük sömürgeci imparatorluklar arasında yalnızca Hollandalılar, uzun zamandır resmen 'sahibi oldukları' Endonezya adaları üzerindeki fiili denetimlerini genişletmek dışında, yeni toprak elde edemedi ya da etmek istemedi. Küçükler arasındaysa, İsveç elinde kalan tek sömürge olan bir Batı Hint adasını Fransa'ya satarak tasfiye ederken, -sadece İzlanda'yı ve Grönland Adası'nı bağılı olarak elinde tutan- Danimarka da aynı şeyi yapmak üzereydi.

En çarpıcı olanın, her zaman en fazla öneme sahip olması gerekmez. 1890'ların sonlarında dünya sahnesine bakanlar, serbest ticaretin ve serbest rekabetin geçerli olduğu yüzyıl ortasının liberal dünyasından belirgin biçimde farklı olan, ulusal ve uluslararası gelişmenin genel örüntüsünde

* İlk kez 1823'de ortaya atılan ve sonradan ABD yönetimleri tarafından yinelenen ve geliştirilen bu doktrin, Avrupalı güçlerin batı yarıkürede daha fazla sömürge edinmelerine veya siyasi müdahalede bulunmalarına karşı bir düşmanlık ifade ediyordu. Daha sonraları, bu yarımkürede müdahale hakkına sahip tek ülkenin ABD olduğu anlamına alınmaya başlandı. ABD güçlendikçe, Avrupa devletleri Monroe Doktrini'ni daha ciddiye alınaya başladılar.

yeni bir aşama gibi görünen şeyi incelemeye koyulduklarında, sömürge imparatorluklarının yaratılmasını, bu aşamanın yalnızca bir yönü olarak gördüler. Genel konuşursak, ortodoks gözlemciler, (daha önce ileri sürdüğümüz gibi) siyasi ve ekonomik öğelerin artık birbirinden net biçimde ayırt edilemediği ve devletin içeride ve dışarıda gittikçe daha etkin ve belirleyici bir rol oynadığı yeni bir dönemin ayırıcısına vardıklarını düşündüler. Heterodoks gözlemcilerse, bunu, kapitalist gelişmenin, bu gelişmede sezdikleri çeşitli eğilimlerden kaynaklanan yeni bir aşaması olarak (daha özgül biçimde) ele aldılar. Kısa bir süre sonra 'emperyalizm' adı verilecek olan şeyle ilgili çözümlenmeler arasında en etkilisi olan Lenin'in 1916 tarihli küçük kitabında, 'dünyanın büyük güçler arasında bölüşülmesi' meselesi, on bölümlük kitabın altıncı bölümüne kadar ele alınmadı.³

Ancak sömürgeciliğin, dünya işlerinde ortaya çıkan daha genel bir değişimin yalnızca bir yönü olsa da, bu değişimin kendini en dolaysız biçimde gösteren yönü olduğu açıktı. Bu, daha kapsamlı çözümlenmeler için bir kalkış noktası oluşturdu; çünkü, 'emperyalizm' sözcüğünün, ilk kez 1890'lardaki sömürgeci fetihlerle ilgili tartışmalar sırasında siyaset ve gazetecilik jargonunun bir parçası haline geldiğine kuşku yoktur. Daha- sı, emperyalizm kavramı kendisinden ayrı düşünülemeyeceği ekonomik boyutu bu dönemde kazandı. Bu nedenle, terimin dayandırıldığı siyasi ve askeri büyümenin eski biçimlerine yapılan göndermeler isabetsizdir. İmparatorlar ve imparatorluklar eski olsa da, emperyalizm tamamen yeniydi. 1883'te ölen Karl Marx'ın yazılarında yer almayan bu sözcük, Britanya'nın siyasal yaşamına ilk kez 1870'lerde girdi ve bu on yılın sonunda bile hâlâ uydurma bir deyim olarak görülüyordu. 1890'larda genel olarak kullanılmaya başlandı. 1900'e gelindiğinde, aydınlar hakkında kitap yazmaya başladığında, terim, bu konuda ilklerden biri olan İngiliz liberali J. A. Hobson'ın sözcükleriyle "herkesin ağzında[ydı] ... ve batı dünyasının güncel siyasasındaki en güçlü hareketi ifade etmek için kullanılmakta"⁴ idi. Kısacası, yeni bir görüngüyü betimlemek için geliştirilmiş yeni bir terimdi. Bu apaçık gerçek, 'emperyalizm' üzerine yapılan gerilimli ve hayli yoğun ideolojik tartışmalarda yer alan birçok okuldan birini; yani, bunun yeni bir şey olmadığını, aslında kapitalizm öncesi bir kalıntıdan ibaret olduğunu iddia eden okulu bir yana bırakmak için yeterlidir. Herhalükârda yeni bir şey olduğu hissedilmekte ve bir yenilik olarak ele alınmaktaydı.

Bu hassas konu etrafında yürütülen tartışmalar öylesine ateşli, yoğun ve kafa karıştırıcıdır ki, tarihçinin ilk işi, bunları, gerçek görüngünün kendi başına görünmesini sağlayacak biçimde bir çözüme kavuşturmaktır. Çünkü, tartışmaların büyük bölümü 1875-1914 dünyasında neler olduğuyla

değil, güçlü duygular uyandırmaya müsait bir konu olan Marksizm üzerineydi; ve Lenin'in hayli tartışmalı emperyalizm çözümlemesi, 1917'den sonra komünist hareketlerin devrimci Marksizminde ve 'üçüncü dünya'nın devrimci hareketlerinde merkezi bir yer tutacaktı. Tartışmaya özel bir keskinlik kazandıran şey, tartışmanın taraflarından birinin hafif bir yapısal üstünlüğe sahip görünmesidir. Çünkü, 1890'lardan itibaren emperyalizmin destekçileriyle karşıtları birbirlerinin boğazına sarıldığından, sözcüğün kendisi yavaş yavaş (silinecek gibi de görünmeyen) aşağılayıcı bir anlam kazandı. Olumlu yan anlamlarından dolayı düşmanlarının bile üzerinde hak iddia ettikleri 'demokrasi'nin tersine 'emperyalizm', herkesçe kötülünen, dolayısıyla başkalarının yaptığı bir şeydir. 1914'te kendini emperyalist olarak tanımlamaktan gurur duyan birçok siyasetçi, zamanla ortadan kayboldu.

Hem Marksist hem de Marksist olmayan dönemin çeşitli yazarlarına dayandığı açık olan Leninist çözümlemenin hassas noktası, yeni emperyalizmin, kapitalizmin özgül yeni bir aşamasında, diğer şeylerin yanında, bir dizi resmi ve gayri resmi sömürge ve nüfuz alanı şeklinde "dünyanın büyük kapitalist güçler arasında bölgesel [teritoryal] paylaşımı"na yol açan ekonomik köklere sahip olduğu saptamasında yatıyordu. Kapitalist güçler arasındaki paylaşımaya yol açan çekişmeler, aynı zamanda Birinci Dünya Savaşı'na da yol açtı. 'Tekelci kapitalizm'in hangi özgül mekanizmalarla sömürgeciliğe yol açtığı –Marksistler arasında bile bu konuda fikirler muhtelifdir– ya da yirminci yüzyılın sonraki on yıllarında bu tür çözümlemelerin genişletilerek daha kapsamlı bir kuram olan 'bağımlılık kuramı'na dönüştürülmesi meselesini burada tartışmamız gerekmiyor. Herkes, deniz aşırı ekonomik yayılmacılığın ve deniz aşırı dünyanın sömürülmesinin kapitalist ülkeler için hayati olduğunu şu ya da bu biçimde kabul etmektedir.

Bu kuramları eleştirmenin özellikle ilgi çekici bir yanı olmadığı gibi, şu anki bağlamla da bir ilgisi yoktur. Fakat, Marksist olmayan emperyalizm analizçilerinin, Marksistlerin söylediklerinin tersini iddia etmek gibi bir eğilimleri olduğunu ve bunu yaparken de konuyu karanlıkta bıraktıklarını belirtmek gerekir. Onlar, ondokuzuncu yüzyıl sonu ve yirminci yüzyıl emperyalizmi ile genel olarak kapitalizm ya da (görmüş olduğumuz gibi) ondokuzuncu yüzyılın sonlarında ortaya çıktığı görülen kapitalizmin belli bir aşaması arasında herhangi bir özgül bağlantının varlığını yadsıma eğilimindeydiler. Değil geri kalmış bölgelerin sömürülmesinin kapitalizm için her anlamda özsel olduğunu ve bunun sömürge ekonomiler üzerinde olumsuz etkiler yarattığını, emperyalizmin emperyal ülkelere ekonomik yararlar sağlayan önemli ekonomik temelleri bulunduğunu bile yadsıdılar.

İddialarına göre emperyalizm, emperyal güçler arasında kontrolü olanaksız çekişmelere yol açmadığı gibi, Birinci Dünya Savaşı'nın çıkmasında da ciddi bir rolü yoktu. Ekonomik açıklamaları reddederek, psikolojik, ideolojik, kültürel ve siyasal açıklamalar üzerine yoğunlaştılar, ama bunu yaparken iç siyasetin tehlikeli sularından uzak durmaya özen gösterdiler; oysa Marksistler, emperyalist politikanın ve propagandanın, merkez ülkelerdeki hakim sınıflara, (başka şeylerin yanı sıra) çalışan sınıfları hızla etkisi altına alan kitlesel emek hareketlerini etkisizleştirme olanağı verdiğini ısrarla vurguladılar. Savlar arasında uyuşmazlık bulunmasına karşın, bu karşı saldırıların bazılarının güçlü ve etkili olduğu görüldü. Gerçekte, emperyalizm karşıtı öncü kuramsal literatürün büyük bölümünün savunulabilir bir yanı yoktu. Fakat, anti emperyalizm karşıtı literatürün dezavantajı, 1900'lerde kapsamlı bir açıklama yapılmasını gerektirecek kadar dikkat çekici bulunan bu ekonomik ve siyasal, ulusal ve uluslararası konjoktüre gerçekte bir açıklama getirememiş olmasıdır. Bu literatür, o dönemin insanların o zamanlar 'emperyalizm'i neden hem yeni, hem de tarihsel olarak *merkezi* bir gelişme olarak gördüklerini açıklamaz. Kısacası, bu literatürün büyük bölümü, o dönemde ve bugün de yeterince açık olan gerçekleri yadsımaya varmaktadır.

Leninizmi ve Leninizm karşıtlığını bir yana bırakacak olursak, tarihçinin yapması gereken ilk şey, 1890'larda kimsenin yadsıyamayacağı, dünyanın bölüşümünün ekonomik bir boyutu olduğu gerçeğini yeniden ortaya koymaktır. Ancak, bunu tanıtlamak, o dönemin emperyalizmi hakkında herşeyi açıklamak demek değildir. Ekonomik gelişme, tarihin geri kalanının kuklası olduğu bir vantrolog değildir. Bu açıdan, söz gelimi Güney Afrika'daki altın ve elmas madenlerinde kâr peşinde koşan en dar kafalı işadamına bile yalnızca bir para makinesi olarak bakılamaz. Bu kişi, emperyal yayılmacılıkla el ele gittiği açık siyasal, duygusal, ideolojik, vatansever, hatta ırksal çağrılara karşı bağışık değildi. Bununla birlikte, o dönemde dünyanın kapitalist merkezindeki ekonomik gelişmenin eğilimleriyle periferiye yayılması arasında ekonomik bir ilişki kurulabilirse, açıklamada bütün ağırlığı batılı olmayan dünyaya sızmayla ve bu dünyanın fethiyle içkin bir bağlantısı bulunmayan emperyalizmin ardındaki güdülere vermek de ikna ediciliğini yitirecektir. Rakip güçlerin stratejik hesapları gibi, bu güdülerin ikna edici göründükleri durumlar çözümlenirken bile ekonomik boyutun akıldan çıkartılmaması gerekir. Bugün bile basit ekonomik gerekçelerle açıklanabilir olmaktan çok uzak olan Orta Doğu'daki siyasal yaşamın, petrol göz önünde bulundurulmadan tartışılması gerçekçi olmaz.

Şimdi, ondokuzuncu yüzyıla ilgili en önemli gerçek, adım adım dünyanın en uzak köşelerine ulaşan ve gelişmiş ülkeleri birbirlerine ve gelişmemiş dünyaya bağlayan ekonomik işlemlerden, iletişimden, mal, para ve insan hareketlerinden oluşan, yoğunluğu her geçen gün artan bir ağ halinde tek bir küresel ekonominin yaratılmasıdır (bkz: *Sermaye Çağı*, 3. Bölüm). Böyle olmasaydı, Avrupalı devletlerin, örneğin bir Kongo havzasının meselelerine karşı geçici bir ilgiden fazlasını göstermeleri ya da Pasifik'teki mercanadalarıyla ilgili diplomatik çekişmelere girmeleri için özel bir sebepleri olmazdı. Gerçi yüzyılın ortalarında önemli ölçüde hızlanmış olsa da, ekonomideki bu küreselleşme yeni bir şey değildi. 1875-1914 arasında –görel olarak daha az dikkat çekici, fakat hacim ve sayı olarak daha yoğun biçimde– büyümeye devam etti. 1848-1875 arasında Avrupa'nın ihracatı dört katından fazla artmıştı; oysa 1875-1915 arasında yalnızca iki kat arttı. Fakat, dünya ticari gemi taşımacılığı 1840-1870 arasında yalnızca 10 milyon tondan 16 milyona çıkarken, (dünya demiryolu ağına yaklaşık 200.000 kilometreden (1870), Birinci Dünya Savaşı'nın hemen öncesinde yaklaşık 1 milyon kilometreye çıktığı) sonraki kırk yılda iki katına ulaştı.

Sıkılaştıran bu ulaşım ağı, geride, hatta şimdiye kadar kenarda kalmış olanları bile dünya ekonomisinin içine çekti ve zenginliğin ve gelişmenin eski merkezleri arasında bu uzak yerlere yeni bir ilginin doğmasına yol açtı. Aslında, bu bölgelerin çoğuna artık ulaşılabilir olması, yerlilerin kökünü kazıyan ya da onları yaşadıkları yerlerden süren, önce kentler, sonra zamanla (Mississippi'nin batısında kalan ABD, Kanada, Avustralya, Yeni Zelanda, Güney Afrika, Cezayir, Güney Amerika'nın güney ucu gibi) endüstriyel bir uygarlık kuran soy Avrupalıların çoktandır yerleştiği ve geliştirdiği gelişmiş dünyanın olsa olsa potansiyel yayılması gibi göründü ilk bakışta. Göreceğimiz gibi, bu tahmin isabetsizdi. Buna karşın, (genellikle uzak olsalar da) bu tür bölgeler, dönemin insanlarına göre, iklimle ilgili nedenlerden dolayı beyaz göçmenlere yerleşmek için çekici gelmeyen yerlerden farklı, –zamanın önde gelen emperyal yöneticilerinden birinin sözleriyle– “Avrupalıların, sermayesi, enerjisi ve bilgisiyle en kârlı ticareti yapmak ve kendi ileri uygarlığı için gereken ürünleri bulmak üzere küçük gruplar halinde gelebileceği”⁵ yerlendendi.

Çünkü, bu uygarlığın şimdi egzotik şeylere ihtiyacı vardı. Teknolojik gelişme, artık iklimden ya da jeolojik raslantılardan dolayı yalnızca veya bol miktarda uzak ülkelerde bulunabilen hammaddelere dayanmaktaydı. Dönemimizin tipik çocuğu olan içten yanmalı motor, petrole ve kauçuğa bağlıydı. Petrol, ağırlıklı olarak hâlâ ABD'den ve Avrupa'dan (Rusya'dan

ve Romanya'dan) gelmekteyse de, Orta Doğu'nun petrol alanları çoktandır yoğun diplomatik zıtlıkların ve ateşli tartışmaların konusu olmuştu. Kauçuk, yalnızca tropikal bölgelerde yetişen bir üründü ve Kongo ile Amazon'un yağmur ormanlarında yerlilerin acımasızca sömürülmesi yoluyla elde edilmekteydi (Bu nedenle, ilk ve haklı bir anti emperyalist protestonun hedefi oldu). Zamanla, geniş ölçüde Malaya'da yetiştirilmeye başlandı. Kalay, Asya ve Güney Amerika'dan gelmekteydi. Önceleri pek önem taşımayan demir dışındaki metaller, hızla ilerleyen teknolojinin gereksinim duyduğu çelik alaşımlar için vazgeçilmez hale geldi. Bazıları, gelişmiş dünyada, özellikle de ABD'de bol miktarda bulunurken, diğerlerinde durum böyle değildi. Yeni elektrik ve motor endüstrileri, en eski metallere biri olan bakıra ihtiyaç duymaktaydı. Başlıca bakır yatakları ve tabii üreticileri, yirminci yüzyıl sonlarında 'Üçüncü Dünya' adı verilen (Şili, Peru, Zaire, Zambiya gibi) yerlerde bulunmaktaydı. Yine, bu dönemde (elmas madenlerini saymazsak) Güney Afrika'yı dünyanın rakipsiz en büyük altın üreticisi haline getiren değerli madenlere yönelik sürekli ve doymak bilmeyen bir talep de vardı. Madenler, dünyanın emperyalizme açılmasında başlıca öncülerdi; aynı zamanda ana hatlar dışında demiryolu yapımını haklı kılacak kadar sansasyonel kârlar sağladığından, çok etkili oldular.

Yeni teknolojinin talepleri bir yana, merkez ülkelerde toplu tüketimin gelişmesi, hızla genişleyen bir gıda malları pazarı yarattı. Ilıman kuşakta yetişen temel gıda maddeleri, Avrupalıların yerleştiği bölgelerde –Kuzey ve Güney Amerika, Rusya ve Avustralasya'da– artık ucuz ve bol miktarda üretilen buğday ve et, bu pazarda önemli bir yer tutmaktaydı. Fakat, aynı zamanda bu, uzun zamandır ve özel olarak (en azından Almanya'da) 'sömürge malları' olarak bilinen ve gelişmiş dünyanın bakkallarında satılan (şeker, çay, kahve, kakao ve türevleri gibi) ürünlerin pazarını da dönüşüme uğrattı. Hızlı taşımacılık ve koruma teknikleri sayesinde tropikal meyvelere ulaşmak mümkün oldu. Bunlar, 'muz cumhuriyeti'nin oluşmasını olanaklı kıldı.

1840'larda kişi başına 1.5 libre, 1860'larda 3.26 libre çay tüketen Britonlar, 1890'larda 5.7 libre tüketmekteydi; fakat bu rakam, 1860'lardaki yıllık 98 milyon libre, 1840'larda yaklaşık 40 milyon libre yıllık ithalata karşılık, yılda 224 milyon librelilik bir ithalatı temsil etmekteydi. İngilizler, Hindistan'dan ve Seylan'dan (Sri Lanka) kahve almaktan vazgeçerken, Amerikalılar ve Almanlar, (özellikle Latin Amerika'dan) görülmemiş miktarda kahve ithal ettiler. 1900'lerin başlarında New Yorklu aileler haftada 1 libre kahve tüketmekteydi. Britanya'nın, alkolsüz içecekler

hazırlamaktan memnun Quaker meşrubat ve çikolata üreticileri, hammaddelerini Batı Afrika ve Güney Amerika'dan almaktaydı. 1885'te United Fruit Company'yi kuran Bostonlu açığöz işadamları, o zamana kadar itibar edilmeyen muz Amerika'ya getirmek için Karayiblerde şahsi imparatorluklar kurdular. Sabun üreticileri, yeni reklam endüstrisinin bütün yeteneklerini sergilediği bu piyasayı tükettikten sonra, gözlerini Afrika'nın bitkisel yağlarına diktiler. Plantasyonlar, malikâneler ve çiftlikler, emperyal ekonomilerin ikinci, merkezdeki tüccarlar ve bankerler de üçüncü dayanağıydı.

Bu gelişmeler, (petrol şirketleri gibi) yazgıları dünyanın belli bölgelerinin yazgısına yakından bağlı olan iş kolları yaratmış olmasına karşın, endüstrileşmiş ve endüstrileşmekte olan ülkelerin biçimini ve niteliğini değiştirmede. Fakat, kaprislerine bağımlı oldukları dünya pazarına ihraç etmek üzere giderek bir ya da iki temel ürünün üretiminde uzmanlaşmış üreticiler haline gelen sömürge ve yarı sömürge ülkeler açısından değerlendirildiğinde, dünyanın geri kalan kısmını dönüşüme uğrattı. Malaya kauçuk ve kalay, Brezilya kahve, Şili nitrat, Uruguay et, Küba da şeker ve puro demektir. Gerçekte, ABD istisna olmak üzere, uluslararası uzmanlaşma tuzağına yakalandıklarından, beyaz göçmen sömürgeler bile (bu aşamada) endüstrileşmeyi başaramadı. Oysa bunlar, (yerlileri dışarıda bırakmasına rağmen demokratik radikallikleri sağlam, seçilmiş meclislerde siyasal bir güç oluşturan özgür ve genel olarak militan Avrupalı göçmenlerin gelip yerleşmeleriyle birlikte) Avrupalı ölçütlerle bile son derece müreffeh hale gelebilirlerdi.* İmparatorluk Çağı'nda göç etmek isteyen bir Avrupalı, (ABD dahil) başka bir yer yerine Avustralya, Yeni Zelanda, Arjantin veya Uruguay'a gitmekle daha iyi bir iş yapmış olurdu. Bütün bu ülkelerde, Avrupalı devletlerden çok daha önce emekçi ve radikal demokrat partiler, hatta hükümetler kuruldu, sosyal refah ve güvenlik sistemleri (Yeni Zelanda, Uruguay) geliştirildi. Ancak, bunları Avrupa (yani özünde İngiliz) endüstri ekonomisini tamamlamak üzere yaptılar, dolayısıyla endüstrileşmek gibi bir bedel ödemediler. Onların endüstrileşmesi merkez ülkelerin de hoşuna gitmezdi. Resmi retorik ne olursa olsun, sömürgelerin ve gayri resmi bağımlı ülkelerin işlevi, merkez ekonomileriyle rekabet etmek değil, onları tamamlamaktı.

Beyaz 'göçmen kapitalizmi' olarak adlandırılan kuşağa dahil olmayan bağımlı ülkeler yeterince başarı gösteremedi. Onların ekonomik çıkarı,

* Gerçekte, beyazların demokrasisi onları genellikle beyaz derililerin sağladığı yararlardan mahrum bırakmakta, hatta onları tam bir insan olarak görmeyi reddetmekteydi.

maliyeti az, ucuza çalıştırılması mümkün 'yerliler'den oluşan bir işgücüyü doğal kaynakların bileşiminde yatmaktaydı. Buna karşın, –yerel, Avrupa'dan ithal ya da her iki özelliği de gösteren– toprak sahiplerinin ve komprador tüccarların oluşturduğu oligarşiler (ve varsa) bunların hükümetleri, ticaret döngüsünün, aşırı spekülasyonun, savaşın ve barışın neden olduğu (1890'da Arjantin'deki gibi) dramatik bunalımlar yüzünden zaman zaman (ama kısa sürelerle) kesintiye uğramasına karşın, ihrac ürünleri sayesinde, bu muazzam genişleme döneminin salt uzunluğundan bile yarar sağladılar. Birinci Dünya Savaşı bu ülkelerin pazarlarının bir bölümünde sarsıntıya yol açıtıysa da, bağımlı konumdaki üreticiler bu gelişmenin uzağında kaldılar. Ondokuzuncu yüzyılın sonunda başlayan imparatorluk çağı, onların nazarında 1929-33 dönemindeki Büyük Bunalıma kadar sürdü. Gene de, yazgıları (1914'e kadar Brezilya'nın ihracat gelirinin 58'ini, Kolombiya'nın da yüzde 53'ünü sağlayan) kahvenin, kauçuğun ve kalayın, kakaonun, sığır etinin ve yünün fiyatının bir fonksiyonu haline geldiği için, bu dönem zarfında hassas ve kırılğan olacaktı. Fakat, 1929'daki ekonomik durgunluk sırasında birincil malların fiyatlarında yaşanan ani düşüşe kadar, ihracattaki ve kredideki sınırsız gibi görünen genişlemeyle karşılaştırıldığında, bu hassasiyetin uzun vadede bir önemi yok gibiydi. Tersine, eğer bir değişiklik varsa, o da (görmüş olduğumuz gibi) 1914'ten önceki ticaret hadlerin birincil mallar lehine görünmesiydi.

Bununla birlikte, bu tür bölgelerin dünya ekonomisi açısından taşıdıkları önemin artması, (başka şeylerin yanında) önde gelen endüstri devletlerinin, dünyayı sömürgelere ve nüfuz alanlarına bölmekte neden acele davrandıklarını açıklamaz. Emperyalizmin anti emperyalist çözümlemesi, bunun neden böyle olması gerektiğine ilişkin çeşitli sebepler ileri sürmüştür. Bu çözümlemeler arasında en bilineni, yani yabancı sermayenin rekabetinden korunan ülke içindeki garanti kârdan daha kârlı yatırımlar arayan sermayenin yarattığı baskı, en az ikna edici olanıdır. Yurt dışına yatırılan İngiliz sermayesinin yüzyılın son üçte birlik döneminde muazzam ölçüde artması ve bu yatırımlardan elde edilen gelirin İngiliz ödemeler dengesinde önemli bir yer tutması nedeniyle, J. A. Hobson'un yaptığı gibi 'yeni emperyalizm'i sermaye ihracıyla ilişkilendirmek oldukça doğaldı. Fakat, bu yoğun sermaye akışının çok az bir kısmının yeni sömürge imparatorluklarına gittiğini yadsımak olanaksızdır: İngiliz dış yatırımlarının büyük bölümü, hızla gelişen ve bir süre sonra neredeyse bağımsız 'dominyonlar' olarak kabul edilecek olan beyaz göçmenlerin yerleştiği eski sömürgelere (Kanada, Avustralya, Yeni Zelanda, Güney Afrika) ve (ABD'yi

saymazsak), Arjantin Uruguay gibi ‘fahri’ dominyonlar diye nitelenebilecek yerlere gitti. Ayrıca, bu tür yatırımların büyük kısmı (1913’te yüzde 76’sı), İngiliz hükümetinin iç borçlanma amacıyla çıkardığı kağıtlara göre getirisi kesinlikle daha iyi olan –ortalama yüzde 3’e karşılık ortalama yüzde 5– demiryollarına ve kamu işletmelerine yönelik kamu kredisi biçimini almakla birlikte, bu yatırımların (elbette bunları düzenleyen bankerler dışında), ülke içindeki endüstri sermayesinin sağladığı kârdan daha az kazançlı olduğu da aynı ölçüde kesindi. Bu yatırımların yüksek kazançlı olmak yerine güvenli oldukları varsayılmaktaydı. Bu söylenenlerden hiçbiri, bazı yatırımcı grupların vurgun yapmak gibi bir beklentileri olmadığından ya da yatırımlar zaten garanti altında olduğundan sömürge edinilmediği anlamına gelmez. İdeolojisi ne olursa olsun, Boer Savaşı’nın ardındaki güdü altındı.

Sömürgeci yayılmanın ardındaki daha inandırıcı genel güdü, pazar arayışıydı. Bu arayışın çoğu zaman hüsrana uğramış olmasının meselenin özülüyle bir ilgisi yoktur. Büyük Bunalım dönemindeki ‘aşırı üretim’ sorununun, büyük bir ihracat hamlesiyle çözülebileceği inancı yaygındı. Dünya ticaret haritasındaki boşlukları potansiyel tüketicilerle doldurma eğiliminde olan işadamlarının, bu tür henüz tüketilmemiş alanlar aramaları doğaldı: Satıcıların hayallerini dolduran ülkelerden biri Çin –o 300 milyon herbiri yalnızca bir kutu raptiye alsa!–, diğeri de bilinmeyen kıta Afrika idi. 1880’lerin başlarındaki bunalımlı günlerde, diplomatik görüşmelerde muazzam bir ticari geleceği olduğuna inanılan Kongo havzasına kendi tüccarlarının girişlerinin engellenebileceği; dahası, Belçikalıların taçlı işadamı Kral II. Leopold’un ödeme teklifiyle bu sonuca gidilmekte olduğu düşüncesi İngiltere’deki Ticaret Odaları’nı kızdırdı⁷ (Nitekim, kralın, tüketicilerin sayısını işkence ve katliamla bilfiil azaltmadığında bile, zorunlu emeğe dayalı gözde sömürü yönteminin kişi başına yüksek satın alma düzeyini teşvik etmediği görülecekti).

Küresel ekonomik durumun en hassas noktası, bir dizi gelişmiş ekonominin aynı anda yeni pazarlara gereksinme duymasıydı. Yeterince güçlüyseler, ideal olanı, gelişmemiş dünya pazarlarında ‘açık kapı’ politikası uygulamaktı; yeterince güçlü değilse, ülkeleri kendi yararlarına olacak biçimde parçalamayı umuyorlardı. Böylelikle, mülk sahipliği yoluyla ulusal yatırımcılara tekeli bir konum ya da en azından önemli bir avantaj sağlayabileceklerdi. Bunun mantıksal sonucu, Üçüncü Dünya’nın işgal edilmiş kısımlarının paylaşılmasıydı. Bir anlamda bu, 1879’dan sonra hemen her yerde kendine zemin bulan korumacılığın genişlemesi anlamına geliyordu (Önceki bölüme bakınız). “Eğer siz bu kadar ısrarla korumacılık

yanlısı olmasaydınız”, diyordu 1897’de İngiliz başbakanı Fransız elçisine, “biz de toprak ilhaki konusunda bu kadar istekli olmazdık.”⁸ Bu bakımdan ‘yeni emperyalizm’, 1880’lerdeki ekonomik baskının şiddetlendirdiği endüstri ekonomileri arasındaki rekabete dayanan uluslararası bir ekonominin doğal yan ürünüydü. Dünyanın en büyük altın üreticisi haline gelen Güney Afrika’da aslında olan buysa da, buradan, herhangi bir sömürge’nin kendiliğinden Eldorado’ya dönüşmesinin beklendiği sonucu çıkmaz. Sömürgeler, kapitalist iş yaşamının bölgeye sızması için olsa olsa uygun bir temel ya da sıçrama noktası oluşturabilirdi. ABD’nin (uluslararası modayı izleyerek) kendi sömürge imparatorluğunu kurmak için küçük bir hamlede bulunduğu yüzyıl başında bu gerçek, bir ABD Dışişleri Bakanlığı görevlisi tarafından da dile getirildi.

Bu noktada, ne çeşit olursa olsun korumacılık, ekonominin siyasetin yardımıyla işlemesi demek olduğundan, sömürge kazanmanın ardındaki ekonomik güdüyü, bu amaç için gerekli olan siyasi etkinlikten ayırmak zorlaşmaktadır. Sömürgeciliğin stratejik güdüsünün kendini en güçlü olarak hissettirdiği yerin, dünya çapındaki ticaret ve denizcilik çıkarları açısından yaşamsal olduğuna inanılan çeşitli kara ve deniz alanlarına giriş çıkışın kontrolünü sağlayan (Cebelitarık ve Malta) ya da buharlı gemilerin ortaya çıkmasıyla kömür ikmal limanı olarak faaliyet gösterebilecek sömürgelere (Bermuda ve Aden) uzun zamandır sahip olan Britanya olduğu açıktı. Aynı zamanda hırsızlar için de ganimetten uygun bir pay elde etmenin sembolik ya da gerçek bir önemi vardı. Rakip güçler, Afrika’nın ya da Okyanusya’nın haritasını paylaşmaya başladıklarında, herbirinin aslan payını almaya ya da yağlı lokmanın başkalarına gitmesini önlemeye çalışması doğaldı. Palmiyelerin gölgesindeki bir sahile (ya da daha muhtemeli kuru çalılık alanlara) bayrak çekmek, büyük devlet olmanın göstergesi haline geldiğinden, sömürge edinmek, ekonomik değeri ne olursa olsun bir statü sembolü halini aldı. Kendi emperyalizmi ne önce ne de sonra resmi sömürgelere sahip olmakla özellikle ilişkili olmayan ABD bile, 1900 civarında modayı izlemek zorunda kaldı. Almanya, kendisi gibi güçlü ve dinamik bir ulusa, (sömürgelerinin ekonomik değeri ve stratejik önemi az olmasına karşın) İngilizlerden ve Fransızlardan çok daha küçük bir pay düşmesinden derin öfke duyuyordu. İtalya, büyük bir güç olarak konumunu sağlamlaştırmak için Afrika’nın hiçbir çekiciliği bulunmayan çöllük ve dağlık alanlarını ele geçirmekte ısrarlı davrandı ve 1896’da Etiyopya’yı fethetmede gösterdiği başarısızlık mevki kaybetmesine neden oldu.

Dolayısıyla sömürgeleri olanlar büyük devletlerse, deyim yerindeyse buna ‘hakları’ olmayanlar da küçük devletlerdi. İspanya, sömürge impara-

torluğundan elinde kalanların çoğunu 1898 İspanyol-Amerikan Savaşı'nın sonunda yitirdi. Gördüğümüz gibi, Portekiz'in Afrika imparatorluğundan geriye kalanların paylaşılma planı yeni sömürgeci güçler arasında ciddi biçimde ele alınmaktaydı. Yalnızca Hollandalılar (esas olarak Güneydoğu Asya'daki) zengin ve eski sömürgelerini büyük ölçüde korudular. Yine gördüğümüz gibi, hiçbir büyük güç Kongo nehrinin geniş havzasından diğerlerine önemli bir pay vermeye niyetli olmadığından, herkesin girip çıkmasına olanak tanınması koşuluyla, Belçikalıların Kralı'nın Afrika'daki özel arazisini pay etmesine izin verildi. Asya ve Amerika kıtasında Avrupalı güçler arasında (siyasal nedenlerle) önemli bir paylaşım konusunun olmayacağı geniş alanlar bulunduğunu da eklemek gerekir. Amerika kıtasındaki mevcut Avrupa sömürgelerinin durumu Monroe Doktrini'yle donduruldu: Yalnızca ABD hareket özgürlüğüne sahipti. Asya'nın büyük bölümünde, özellikle Çin, İran ve Osmanlı İmparatorluğu gibi ismen bağımsız devletlerde nüfuz alanları kazanmak için mücadele edildi. Bunun istinası Ruslar ve Japonlar'dı (Ruslar, Orta Asya'daki alanlarını genişletmekte başarılı, fakat Kuzey Çin'den toprak koparmakta başarısız olurken; Japonlar, 1894-5'te Çin'le yaptıkları savaşın sonunda Kore'yi ve Formoza'yı [Tayvan] ele geçirdiler). Dolayısıyla, toprak kapma yarışının sürdürüldüğü belli başlı alanlar, uygulamada Afrika'da ve Okyanusya'da bulunmaktaydı.

O nedenle, emperyalizme stratejik yönden getirilen açıklamalar, İngilizlerin Afrika'daki yayılmasını, Hindistan'a giden yolları ya da Hindistan'ın denizden ve karadan sahra şevisini potansiyel tehditlere karşı savunma ihtiyacı bağlamında açıklamaya çalışan tarihçileri cezbettiler. Genel konuşursak, Hindistan'ın İngiliz stratejisinin merkezinde yer aldığını ve bu stratejinin, sadece bu yarı kıtaya giden kısa denizyollarının (Mısır, Orta Doğu, Kızıldeniz, İran Körfezi ve Güney Arabistan) ve uzun denizyollarının (Ümit Burnu ve Singapur) denetimini gerektirmekle kalmayıp (Afrika kıyı şeridinin ve hinterlandının hayati kısımları dahil) bütün Hint Okyanusu'nun denetlenmesini gerektirdiğini önemle hatırlatmak gerekir. İngiliz hükümetleri de bunun tamamen farkındaydı. Yine, bu hedef açısından hayati önem taşıyan (Sudan dahil) Mısır gibi bazı bölgelerde yerel iktidarın parçalanması, İngilizleri, buralarda başlangıçta amaçlanandan çok daha dolaysız bir siyasal varlık oluşturmaya, hatta fiilen yönetimi ele almaya itti. Bununla beraber, bu savlar emperyalizmin ekonomik açıdan çözümlenmesini geçersizleştirmez. Öncelikle bu savlar, (Güney Afrika başta olmak üzere) Afrika'dan toprak kazanmanın ardındaki dolaysız ekonomik dürtüye gereken önemi vermemektedir. Ne olursa

olsun, Batı Afrika ve Kongo için verilen mücadele esas olarak ekonomikti. İkinci olarak, Hindistan'ın "imparatorluk tacının en parlak mücevheri" olduğu ve (İngiliz ekonomisi için taşıdığı gerçek önemden dolayı) İngilizlerin küresel düzeydeki stratejik düşüncelerinin özünü oluşturduğu gerçeği; bu savlarda görmezden gelinmektedir. Bu gerçek, hiçbir zaman o dönemde olduğu kadar önemli olmamıştır; İngiliz pamuklu ihracatının yüzde 60'ı Hindistan'a ve Uzak Doğu'ya gidiyordu (yüzde 40-45 payla Hindistan bu ihracatta kilit rol oynuyordu) ve Britanya'nın uluslararası ödemeler dengesi, Hindistan'ın verdiği ödemeler fazlasına dayanmaktaydı. Üçüncü olarak, Avrupalıların daha önce doğrudan yönetme zahmetine katlanmadıkları yerlerde zaman zaman Avrupalı yönetimlerin kurulmasını gerektiren bir gelişme olan yerli yerel iktidarın dağılması olgusu, ekonomik nüfuzun yerel yapıları zayıflatmasından kaynaklanmaktaydı. Ve son olarak, 1880'lerde batı kapitalizminin içsel gelişiminde, dünyanın yeniden paylaşımını açıklayabilecek hiçbir şeyin bulunmadığını ispatlama girişimi bir fiyaskodur; çünkü, bu dönemde dünya kapitalizmi 1860'lardakinden açıkça farklıydı. Dünya, artık kendilerini birbirlerine karşı 'koruyan' çok sayıda rakip 'ulusal ekonomi'den oluşmaktaydı. Kısacası, kapitalist bir toplumda siyaseti ve ekonomiyi birbirinden ayırmak, İslami bir toplumda dinle toplumu ayırmak kadar olanaksızdır. 'Yeni emperyalizm' için tamamen ekonomi dışı bir açıklama bulma girişimi, işçi sınıfı partilerinin doğuşuna tamamen ekonomi dışı bir açıklama bulma girişimi kadar gerçek dışıdır.

Gerçekten de emek hareketlerinin ya da daha genel olarak demokratik siyasetin ortaya çıkışının (bir sonraki bölüme bakınız), 'yeni emperyalizm'in doğuşuyla belirgin bir ilişkisi vardır. 1895'te büyük emperyalist Cecil Rhodes'un, iç savaştan kaçınmak isteniyorsa emperyalist olmak gerekir⁹ şeklinde bir gözlemlerde bulunmasından bu yana, çoğu gözlemci, 'sosyal emperyalizm' denilen şeyin; yani, ülke içinde var olan hoşnutsuzluğu ya ekonomik iyileştirmelerle ya sosyal reformla ya da başka yollarla azaltmak için emperyal yayımlımacılıktan yararlanma girişiminin ayırıcılığı vardı. Emperyalizmin potansiyel faydalarının en iyi farkına varanların politikacılar olduğuna hiç kuşku yoktur. Bazı durumlarda –özellikle Almanya'da– emperyalizmin doğuşu, esas olarak 'iç siyasetin önceliği' bağlamında açıklanmıştır. Emperyalizmin hoşnutsuz kitlelere doğrudan ya da dolaylı olarak sağlayacağı esas olarak ekonomik yararları hesaba katan Cecil Rhodes'un sosyal emperyalizm yorumu, muhtemelen amaca en az uygun olanıydı. Sömürgeci işgalin, kendi başına, merkez ülkelerdeki işçilerin istihdamı ya da reel gelirleri üzerinde fazla bir etkisinin olduğuna

dair elde yeterince sağlam kanıt yoktur* ve sömürgelere göçün, aşırı nüfuslu ülkeler için bir emniyet subapı oluşturacağı fikri, demagojik bir fanteziden başka bir şey değildir (Gerçekten de, göç edecek bir yer bulmak, hiçbir dönemde 1880-1914 arasında olduğundan daha kolay olmamıştı; oysa göçmenlerin çok küçük bir kısmı sömürgelere gitti veya buna ihtiyaç duydu).

Daha maliyetli reformlar yapmak yerine, seçmenlere şeref sunmak amaca çok daha uygundu: Egzotik ülkelerin ve kara ırkların fethinden (özellikle de ucuza getirildiklerinde) daha şeref verici ne olabilirdi? Emperyalizm, kitleleri, özellikle de potansiyel hoşnutsuzları emperyal devletle ve ulusla özdeşleşmeye, bu sayede o devletin temsil ettiği siyasal ve toplumsal sisteme bilinçsizce haklılık ve meşruiyet kazandırmaya özendirdi. Kitle politikalarının geçerli olduğu bir çağda eski sistemlerin bile yeni bir meşruiyete ihtiyacı vardı (Sonraki bölüme bakınız). Dönemin insanları yine bu konuda da oldukça netteler. "Kalıtsal tacın, özgür demokrasi tarafından *ırklarının dünya çapındaki egemenliğinin bir simgesi olarak* tanınması" nı (vurgu bana ait) ifade edecek biçimde düzenlendiği için İngilizlerin 1902 tarihli (özenle yeniden biçimlendirilen) taç giyme töreni büyük övgü aldı. Kısacası, imparatorluk iyi bir harçtı.

Özellikle liberalizmin ve radikal solun, anti emperyal, anti militarist, anti sömürgeci ya da daha genel olarak anti aristokrat gelenekler taşıdığı ülkelerde vatanseverlik bayraktarlığının bu özel türünün ne kadar etkili olduğu çok açık değildir. Birçok ülkede emperyalizmin, toplumsal kimliği büyük ölçüde vatanseverliğin seçilmiş araçları üzerinde hak iddiasına dayanan yeni orta ve beyaz yakalı tabakalar arasında büyük rağbet gördüğüne kuşku yoktur (bkz: 8. Bölüm). İşçilerin, (savaşları bir yana bırakırsak) sömürgeci fetihler karşısında kendiliğinden coşkuya kapıldıklarına ya da (beyaz göçmenlerinki hariç) yeni olsun, eski olsun sömürgelerde çıkarları bulunduğu dair çok fazla kanıt yoktur. Britanya'da bir 'İmparatorluk Günü' kutlaması (1902) yerleştirmek gibi, emperyalizmle iftihar etmeyi kurumlaştırma girişimlerinin başarılı olup olmaması, büyük ölçüde okul çocuklarının zoraki seyirciler olarak seferber edilmesine dayanmaktaydı (Vatanseverlik çağrısı, daha genel anlamıyla aşağıda ele alınacaktır).

* Tek tek örneklerde imparatorluğun yararı olmuş olabilir. Cornwalllu madenciler, yarımadalarındaki gerilemekte olan kalay madenlerini bırakarak, çok para kazandıkları ve genellikle akciğer hastalıklarından normalden daha erken öldükleri Güney Afrika'nın altın madenlerine koştu. Cornwalllu maden sahipleri, Malaya'nın yeni kalay madenlerinden satın aldılar; bu, yaşamları için daha az tehlikeliydi.

Bununla birlikte, uzak yerlerdeki karaderililerin dünyasından üstün olunduğu ve ona hükmedilmesi gerektiği düşüncesinin geniş taraftar bulduğunu, dolayısıyla emperyalist politikaların bundan nemalandığını yadsımak olanaksızdır. Düzenlediği büyük Uluslararası Sergiler'de (bkz: *Sermaye Çağı*, 2. Bölüm) burjuva uygarlığı, bilim, teknoloji ve üretim üçlüsünün zaferleriyle her zaman iftihar etmiştir. İmparatorluklar Çağı'nda da sömürgeleriyle iftihar etti. O zamana kadar bilinmeyen [Sergilerdeki] 'sömürge pavyonları' yüzyılın sonunda çoğaldı: 1889'da on sekizi Eysel Kulesi'ni tamamladı; 1900'de on dört tanesi turistleri Paris'e çekti.¹¹ Kuşkusuz bu planlı bir tanıtımdı; ancak, ticari olsun, siyasi olsun, bütün başarılı propagandalar gibi, toplumsal duyarlılığa dokunduğundan başarılı oldu. Sömürgelerle ilgili sergiler 'hit' oldu. İngilizlerin ellinci yıl kutlamaları, kraliyet cenazeleri ve taç giyme törenleri çok daha etkileyiciydi; çünkü, eski Romalıların zafer alaylarında olduğu gibi, –zorla değil, vefa borçlarını ödemek üzere gelmiş– değerli taşlarla süslü kaftanlar içinde itaatkâr mihraceler teşhir ediliyordu. Askeri gösteriler daha da renkliydi; çünkü bu törenlerde türbanlı Sihler, bıyıklı Rajputlar, mütebessim ama acımasız Gurkalar, Sipahiler ve uzun boylu kara Senegalliler yer alırdı: Barbar diye nitelenen dünya uygarlığın hizmetinde. Denizaşırı sömürgelerle ilgilenmeyen Habsburg Viyanası'nda bile bir Ashanti köyü turistleri büyülemişti. Tropik ülkelerin hayalini kuran tek kişi Gümrükçü Rousseau* değildi.

Üstünlük duygusunun, batılı beyazları, zenginleri, orta sınıfı ve yoksulları birleştirmesinin tek nedeni, (özellikle sömürgelerde) hepsinin de egemenin ayrıcalıklarına sahip olması değildi. Elbette Dakar'da ya da Mombasa'da en sıradan bir kâtip bile efendi konumundaydı ve Paris'te ya da Londra'da varlığının farkına bile varmayacak kişiler tarafından 'beyefendi' olarak kabul edilmekteydi; beyaz işçilerse siyahların amiriydi. Fakat, ideolojinin en azından potansiyel bir eşitlik vazettiği durumlarda bile, [bu üstünlük duygusu] tahakküm biçimini alıyordu. Bengallilerin ve Yorubaların, hiçbir zaman gerçek anlamda İngiliz olamayacaklarına inanan İngilizlerin aksine Fransa, uyruklarını Fransızlaştırabileceğine, onların teorik olarak (Bourdeaux'da olduğu gibi, Martinique'te ve Timbuktu'da da ders kitaplarında vurgulandığı gibi) 'nos ancstres les gaulois' (atalarımız Galyalılar) soyundan olduklarına inanmaktaydı. Ancak, tam da yerli *évolue* tabakasının varlığı, büyük çoğunluğun 'evrim'in çok uza-

* (Henri), Gümrükçü Rousseau (le Douanier Rousseau) denir, Fransız ressam (Laval 1844- Paris 1910) –en.

ğında kaldığını göstermekteydi. Kiliseler, (Hindistan'da olduğu gibi) sömürge hükümetlerince etkin bir şekilde engellendikleri veya (İslam egemenliğindeki bölgeler gibi) bu işin açıkça olanaksız olduğu yerler dışında, dinsizleri gerçek Hıristiyanlık inancının değişik yorumlarına döndürmeye başladılar.

Bu, yoğun misyonerlik hareketinin klasik çağıydı.* Misyonerlik, hiçbir biçimde emperyalist politikaların bir mümessili olmadı. Çoğu zaman sömürgelerdeki yetkililerle ters düştü. Hıristiyanlığa döndürdüklerinin çıkarlarını hemen her zaman önde tuttu. Ne var ki, Tanrı'nın başarısı, emperyalist ilerlemenin bir işleviydi. Ticaretin, bayrağın ardından gidip gitmediği hâlâ tartışmalı olsa da, (Uganda, Rodezya [Zambiya ve Zimbabwe] ve Nyasa'da [Malawi] olduğu gibi) sömürgeci fetihlerin etkin misyonerlik faaliyetinin önünü açtığına kuşku yoktur. Hıristiyanlık, ruhların eşitliğinde ısrarlı olsa da, bedenler –hatta ruhban bedenleri– arasında eşitsizliği vurgulamaktaydı. Misyonerlik, beyazların yerliler için, bedeli yerlilerce ödenmek üzere yaptığı bir şeydi. İnançlı yerlilerin sayısı artmasına artmıştı, ama ruhban sınıfın en azından yarısı beyaz olarak kaldı. 1880-1914 arasında beyaz olmayan bir piskoposa rastlamak için neredeyse mikroskopla bakmak gerekiyordu. Böyle bir gelişmenin istenir bir şey olduğunu fark ettikten seksen yıl sonrasına, 1920'lere kadar Katolik Kilisesi ilk Asyalı piskoposlarını kutsamaya yanaşmadı.¹³

Kendini tutkuyla bütün insanların eşitliğine adanmış [işçi] hareketine gelince, iki ayrı sestem konuşmaktaydı. Laik sol, ilke olarak (çoğu zaman uygulamada da) anti emperyalistti. Mısır'ın ve İrlanda'nın özgürlüğü gibi Hindistan'ın özgürlüğü de İngiliz işçi hareketinin hedefiydi. Sol, –Boer Savaşına karşı İngiltere'deki muhalefette olduğu gibi– halkın ilgisini geçici de olsa önemli ölçüde yitirme tehlikesine karşın, sömürgeci savaşları ve işgalleri kınamakta hiçbir zaman tereddüt etmedi. Radikaller, Kongo'daki, Afrika adalarının kakao plantasyonlarındaki ve Mısır'daki dehşetli gözler önüne serdiler. İngiliz Liberal Parti'nin 1906'daki seçimden zaferle çıkmasını sağlayan kampanya, Güney Afrika madenlerinde 'Çinli köleler' çalıştırılmasının halkın önünde kınanmasıyla yürütüldü. Ancak, (Hollanda Endonezyası'nda olduğu gibi) birkaç istisna dışında batılı sosyalistler, Komünist Enternasyonal çağına kadar, sömürgelerin, yöneticilerine karşı direnişlerini örgütlemek için pek fazla bir şey yapmadılar.

* Önceki otuz yıldaki 74 ve 1816–45 arasındaki 40'la karşılaştırıldığında, 1876-1902 arasında İncil'in 119 çevirisi bulunmaktaydı. Afrika'da 1886–95 döneminde yeni Protestan misyonerliklerinin sayısı yirmi üçtü ya da daha önceki herhangi bir on yıllık dönemdekine yaklaşıp üç katıydı.¹²

Çoğu sendika lideri, sömürgelerle ilgili tartışmaların gereksiz olduğunu düşünmüş veya beyaz olmayan halkları esas olarak güçlü beyaz işçileri tehdit eden bir ucuz emek kaynağı gibi görmüş olsa da, sosyalist harekette ve emek hareketinde emperyalizmi dobra dobra istenir bir şey veya en azından henüz 'kendini yönetmeye hazır' olmayan halkların tarihinde gerekli bir aşama olarak kabul edenler, revizyonist ve Fabian sağ kanattaki bir azınlıktı. Beyaz olmayanların göçünün yasaklanması yönündeki (1880'lerle 1914 arasında 'Beyaz California' ve 'Beyaz Avusturalya' politikalarının yerleşmesini sağlayan) baskı, esas olarak işçi sınıfından geldi; Lancashire'daki sendikalar, ısrarla Hindistan'ın endüstrisiz kalmasından yana olan Lancashireli pamuk efendileriyle birleştiler. Uluslararası açıdan 1914'ten önceki sosyalizm, ağırlıklı olarak Avrupalıların, beyaz göçmenlerin ya da onların soyundan gelenlerin hareketi olarak kaldı (bkz: 5. Bölüm). Sömürgecilik onların çıkarlarının uzağında kalıyordu. Gerçekten de, 1890'ların sonlarından itibaren farkına vardıkları kapitalizmin yeni 'emperyalist' aşamasıyla ilgili çözümlerinde ve tanımlarında, sömürge ilhaklarını ve sömürüyü, haklı olarak bu yeni aşamanın bir belirtisi ve (bütün diğer özellikleri gibi istenmeyen, ancak kendi başına merkezi bir nitelik taşımayan) özelliği olarak gördüler. Lenin gibi, gözlerini şimdiden dünya kapitalizminin periferisindeki 'yanmaya hazır madde' üzerine dikmiş sosyalistlerin sayısı çok azdı.

Emperyalizmin sosyalist (yani esas olarak Marksist) çözümlemesinde, sömürgeciliğin, çok daha geniş bir kavram olan kapitalizmin 'yeni aşaması'yla bütünleştirilmesi, kuramsal modelinin ayrıntılarında öyle olması gerekmez de, ilke olarak şüphesiz doğrudur. Bazen (aslında dönemin kapitalistlerinin de yaptığı gibi) sömürgeci yayılcılığın merkez ülkeler için taşıdığı ekonomik önemi abartmak yönünde bir eğilim vardı. Ondokuzuncu yüzyıl sonlarının emperyalizminin 'yeni' olduğuna kuşku yoktu. Ekonomik açıdan bir belirsizlik döneminde pazarları güvence altına alma ve koruma baskısının şiddetlendirdiği rakip endüstriyel-kapitalist ulusal ekonomiler arasında patlak veren rekabet, yeni bir çağın çocuğuydu (bkz: 2. Bölüm); kısacası, "gümrük tarifelerinin ve yayılcılığın, yönetici sınıfın ortak talebi haline geldiği" bir çağ.¹⁴ Özel ve kamusal *laissez-faire* politikalarının geçerli olduğu bir kapitalizmden uzaklaşan, aynı zamanda yeni olan bir sürecin parçasıydı ve devletin ekonomiye müdahalesinin giderek artmasının yanında, büyük şirketlerin ve oligopollerin doğuşunu ifade etmekteydi. Küresel ekonominin periferiyi oluşturan alanının giderek önem kazandığı bir döneme aitti. 1860'ta nasıl inanılması güç bir şey olarak görünecekse, 1900'de de o kadar 'doğal' görünen bir olguydu. 1873

sonrasının kapitalizmiyle endüstrileşmemiş dünyaya yayılma arasındaki bu bağ olmasaydı, 'sosyal emperyalizm'in, devletlerin iç politikalarını seçimlere dayalı siyasal yaşama uydurmalarında olduğu gibi bir rol oynayabilmesi bile kuşkulu olurdu. Emperyalizmle ilgili açıklamaları, kapitalizmin ondokuzuncu yüzyıl sonunda yaşadığı özgül gelişmelerden koparma girişimlerinin tümünü, çoğu zaman bilinçli ve bazen zekice olsalar da, ideolojik girişimler olarak değerlendirmek gerekir.

II

Bu, bizi yine batının (ve 1890'lardan itibaren Japonya'nın) yayılmasının dünyanın geri kalan kısmını nasıl etkilediğine ve emperyalizmin 'emperyal' yönlerinin merkez ülkeler için ne anlama geldiğine ilişkin sorularla karşı karşıya getirmektedir.

Bu soruların birincisi, ikincisinden daha çabuk yanıtlanabilir. Emperyalizmin ekonomik etkisi önemliydi; fakat, elbette bu konuyla ilgili en önemli şey, merkez ülkelerle bağımlı ülkeler arasındaki ilişkinin son derece bakışsız olması nedeniyle, derin bir şekilde eşitsiz olmasıydı. Birincilerin ikinciler üzerindeki etkisi, fiilen bir işgal söz konusu olmadığında bile, çarpıcı ve belirleyiciydi; oysa, ikincilerin birinciler üzerindeki etkisi dikkate alınmayabileceği gibi, bir ölüm kalım meselesi hiç değildi. Küba, şekerin fiyatına ve ABD'nin şeker ithal etme isteğine bağlı olarak belini ya doğrultuyor ya da eğiliyordu; öte yandan, oldukça küçük 'gelişmiş' ülkeler bile –örneğin İsveç–, (yalnızca bu bölgeden gelecek şekere bağımlı olmadıklarından) tüm Karayib şekerini birdenbire pazardan kalksa bile ciddi bir sorun yaşamayacaklarını biliyorlardı. Büyük Sahra'nın aşağısında yer alan bir bölgenin ithalat ve ihracatının neredeyse tamamı, bir avuç batılı merkez ülkeyle gerçekleştirilmekteydi; oysa; merkezin Afrika, Asya ve Okyanusya ile ticareti, 1870-1914 arasında mütevazı bir artış gösterdi ve son derece marjinal kaldı. Ondokuzuncu yüzyıl boyunca hem ihracat hem ithalat olarak Avrupa ticaretinin yaklaşık yüzde 80'i; diğer gelişmiş ülkelerle yapılmaktaydı; aynı şey, Avrupa'nın dış yatırımları için de geçerlidir.¹⁵ Denizaşırı ülkelere yapılan yatırımlar, esas olarak soy Avrupalı göçmenlerin yerleştiği hızla gelişmekte olan bir avuç ekonomiye –Kanada, Avusturalya, Güney Afrika, Arjantin, vb. – ve elbette ABD'ye gitmekteydi. Bu anlamda, emperyalizm çağı, Nikaragua ya da Malaya'dan bakıldığında, Almanya ya da Fransa'dan görüldüğünden çok farklıydı.

Merkez ülkeler arasında emperyalizmin en fazla önem taşıdığı ülke, besbelli ki İngiltere'ydı. Çünkü, bu ülkenin ekonomik üstünlüğü, her

zaman deniz aşırı pazarlarla ve birincil ürünlerin bulunduğu kaynaklarla olan özel ilişkisine dayanmıştır. Gerçekte, (belki 1850-70 döneminin altın on yılları dışında) Birleşik Krallık mamullerinin hiçbir zaman endüstrileşmekte olan ekonomilerin pazarlarında özellikle bir rekabet gücüne sahip olmadığı iddia edilebilir. O nedenle, Avrupa dışındaki dünyayla ilişkisindeki ayrıcalıklı konumunu korumak İngiliz ekonomisi için bir ölüm kalım meselesiydi.¹⁶ Geçerken şunu da belirtelim, ondokuzuncu yüzyıl sonlarında, (İngiliz atlaslarında gururla kırmızıya boyanan) resmen ya da fiilen İngiliz monarşisinin egemenliğinde bulunan bölgeyi dünya yüzeyinin dörtte birine yayarak bunda hayli başarılı da oldu. Gerçekte Britanya'nın uydu ekonomileri olan sözde bağımsız devletlerin oluşturduğu 'gayri resmi imparatorluğu' da katarsak, dünyanın yaklaşık üçte biri ekonomik ve kültürel anlamda İngilizdi. Hatta Britanya kendi posta kutularının özel şeklini Portekiz'e, tipik bir İngiliz kurumu olan Harrods mağazasını Buones Aires'e ihraç etmişti. Fakat 1914'e gelindiğinde, diğer devletler (özellikle Latin Amerika'da) İngiltere'nin nüfuzu altındaki bu alana çoktandır sızılmaktaydı.

Bununla birlikte, bu başarılı savunma operasyonunun büyük bölümünün, (madenlerin en büyüğü olan Güney Amerika'nın elmas ve altın yatakları dışında) 'yeni' emperyalist yayılmayla çok fazla ilgisi yoktu. Bu operasyon, (çoğunluğu Alman) bir grup türedi milyoner –Wernherler, Beitlar, Ecksteinlar ve diğerleri– yarattı; bu milyonerlerin çoğu, aynı hızla İngiliz yüksek sosyetesine dahil oldular. Yine bu operasyon, sömürgelemlerle ilgili en büyük çatışmalardan biri olan (beyaz köylü göçmenlere ait iki yerel cumhuriyetin direnişini yok eden) 1899-1902 Güney Afrika Savaşı'na yol açtı.

Britanya'nın deniz aşırı ülkelerdeki başarısının çoğu, çoktandır elinde bulundurduğu müstemlekelerini daha sistemli sömürmesinden ya da Güney Amerika gibi bölgelerde en büyük ithalatçı ve yatırımcı olarak işgal ettiği özel konumdan kaynaklanmaktaydı. İngiltere'nin Hindistan, Mısır ve Güney Afrika dışındaki ekonomik faaliyetlerinin çoğu, (beyaz 'dominyonlar' gibi) hemen hemen bağımsız olan ülkelerde veya (ABD ve Latin Amerika gibi) İngiliz devletinin kendine etkili bir faaliyet alanı bulamadığı bölgelerde yer almaktaydı. Örneğin, borç ödemeyi durdurmak ya da değer yitirmiş [devalüe edilmiş] para üzerinden ödeme yapmak gibi Latin Amerika ülkelerinin bilinen uygulamalarıyla karşılaştıklarında, (Büyük Bunalım döneminde kurulan) Yabancı Tahvil Sahipleri Derneği'nden (Corporation of Foreign Bondholders) yükselen acı feryatlara rağmen, hükümet Latin Amerika'daki yatırımcılarını etkin biçimde destekleye-

medi; çünkü, istese de bunu yapamazdı. Büyük Bunalım, bu açıdan hayati bir sınavdı; zira, (1970'ler ve 1980'ler dahil) sonraki dünya bunalımları gibi, bu da merkez ülkelerdeki bankaları ciddi risk altına sokan büyük bir uluslararası borç krizine yol açtı. İngiliz hükümetinin bütün yapabileceği, (ileride diğer bankaların yapacağı gibi bu bankanın da) borçlarını ödemeyen Arjantin mali çevrelerinin yol açtığı girdaba gözü kapalı atladığı 1890 'Baring krizi' sırasında iflastan kurtarmak için büyük Baring'i düzene sokmaktı. Eğer (1905'ten sonra yapacağı gibi) yatırımcılarına güç diplomasisiyle arka çıksaydı, bağımlı dünyanın daha büyük hükümetlerine karşı değil, diğer ülkelerin kendi hükümetlerince desteklenen girişimcilerine karşı onları desteklemesi gerekecekti.*

Gerçekte, iyi yıllar kötleriyle birlikte ele alındığında, İngiliz kapitalistleri gayrı resmi ya da 'özgür' imparatorluklarında daha başarılı oldular. Britanya'nın 1914'te yayımlanan uzun vadeli amorti edilmiş sermayesinin neredeyse yarısı, Kanada, Avustralya ve Latin Amerika'daydı. İngilizlerin bütün tasarruflarının yarısından fazlası 1900'den sonra dışarıya yatırıldı.

Dünyanın yeni sömürgeleştirilen bölgelerinden elbette Britanya da payını aldı ve bu pay, İngilizlerin gücü ve deneyimi düşünüldüğünde, diğer herkesin payından daha büyük ve muhtemelen daha değerliydi. Fransa, Batı Afrika'nın çoğunu eline geçirdiyse de, bu bölgede bulunan dört İngiliz sömürgesinde "Afrikalıların nüfus yoğunluğu daha fazla, üretim kapasitesi daha büyük ve ticaret daha hareketli" idi.¹⁷ Ancak, İngilizlerin amacı yayılmak değil, (deniz aşırı dünyanın büyük bölümünde olduğu gibi) İngiliz ticaretinin ve İngiliz sermayesinin egemenliğindeki toprakları başkalarının tecavüzlerinden korumaktı.

Diğer devletler, sömürgeci yayılmadan bekledikleri ölçüde yarar sağlayabildiler mi? Resmî sömürgecilik, küresel ekonomik yayılmanın ve rekabetin yalnızca bir yönünü oluşturduğundan ve belli başlı iki endüstri devleti olan Almanya ve ABD açısından bu yön büyük bir önem ifade etmediğinden, bunu söylemek olanaksızdır. Dahası, (görmüş olduğumuz gibi) belki Hollanda dışında, İngiltere'den başka hiçbir ülkenin endüstrileşmemiş dünyayla can alıcı ilişkileri yoktu. Güvenle söyleyebileceğimiz tek şey budur. Birincisi, sömürge edinme dürtüsü, –bu dürtünün belli

* Birkaç gambot ekonomi örneği varsa da –Venezuela, Guatemala, Haiti, Honduras ve Meksika–, bu manzarada ciddi bir değişiklik yaratmazlar. Elbette, İngilizlerin ekonomik çıkarlarını kayıran yerel partilerle ya da devletlerle bunlara düşman olanlar arasında bir tercihle karşı karşıya kalan İngiliz hükümetleri ve kapitalistleri, 'Pasifik Savaşı'nda (1879–82) Peru'ya karşı Şili'yi, 1891'de Şili'de Başkan Balmaceda'nın düşmanlarına karşı yaptıkları gibi) İngilizlerin kârlarına yararlı olacak tarafı desteklemekten çekinmeyeceklerdi (Konu, nitrattı).

ölçülerde ekonomik ve siyasi geriliklerin (Fransa örneğinde, demografik ve askeri geriliğin) potansiyel telafisi olarak işlev gördüğü— ekonomik açıdan fazla dinamik olmayan merkez ülkelerde orantılı olarak daha güçlü görünmektedir. İkincisi, her örnekte, sömürgeci yayılma yönünde baskı yapan ve bunu doğal olarak gelecekte ülkeye üstünlük sağlayacağı iddiasıyla haklı gösteren —özellikle denizaşırı ticaretle ve denizaşırı yerlerdeki hammaddeleri kullanan endüstrilerle bağlantılı— belirli ekonomik gruplar vardı. Üçüncüsü, bu grupların bazıları bu yayılmadan büyük yarar sağlarken —örneğin Compagnie Française de l’Afrique Occidentale, 1913’te yüzde 26 kâr payı verdi⁸— yeni sömürgelerin çoğu ülkeye çok az [yabancı] sermaye çekebildi ve bu yatırımların ekonomik sonuçları umut kırıcıydı.* Kısacası, yeni sömürgecilik, rakip ulusal ekonomiler arasında korumacılığın şiddetlendirdiği ekonomik-siyasal rekabet çağının bir yan ürünüydü. Bununla birlikte, merkez ülkelerin sömürgelerle ticaretinin toplam ticaret içindeki payının şaşmaz biçimde arttığı düşünülürse, bu korumacılığın mütevazı ölçülerde başarılı olduğu söylenebilir.

Ne var ki, İmparatorluk Çağı yalnızca ekonomik ve siyasal değil, aynı zamanda kültürel bir görüngüydü. Dünyanın, ‘gelişmiş’ azınlık tarafından fethi, bir yandan zor yoluyla ve kurumlar aracılığıyla, öte yandan örnek oluşturarak ve toplumsal dönüşüm aracılığıyla hayalleri, fikirleri ve özellikleri dönüştürdü. Bağımlı ülkelerde bu dönüşüm yerli seçkinler dışında hemen hiç kimseyi etkilemedi; ancak, bizzat emperyalizmin ya da onunla bağlantılı bir görüngü olan Hıristiyan misyonerliklerinin Büyük Sahra’nın aşağısındaki bölgelerde batılı tarzda bir eğitimden geçmiş yeni toplumsal seçkinlerin oluşmasını mümkün kıldığını unutmamak gerekir. ‘Fransızca konuşan’ ve ‘İngilizce konuşan’ Afrika devletleri arasında bugün var olan ayırım, Fransız ve İngiliz sömürge imparatorlukları** arasındaki [o zamanki] dağılımı tam olarak yansıtmaktadır. Hıristiyan misyonerliklerinin batı dinine zaman zaman toplu halde insan kazandırdığı Afrika ve Okyanusya dışında, sömürge halklarının büyük çoğunluğu, yaşam tarzlarını —yapabildikleri kadar— değiştirmediler. Yerli halkın, batıdan ithal edilen dinden çok, inançları, kurumları ya da istemleri açısından kendi-

* 1913’te Fransız İmparatorluğu’nun ticaretinin yüzde 55’inin ana ülkeyle yapılmasına karşın, Fransa yeni sömürgelerini korumacı bir sistem içinde tam olarak bütünleştirmeyi bile başaramadı. Bu bölgelerin diğer bölgelerle ve metropollerle çoktan kurulmuş ekonomik bağlarını koparınayı beceremeyen Fransa, sömürge ürünlerine —kauçuk, post ve deri, tropikal kereste— olan ihtiyaçlarının büyük bir kısmını Hamburg, Antwerp ve Liverpool aracılığıyla karşılamak zorunda kalmıştı.

** 1918’den sonra bunlar, eski Alman sömürgelerini aralarında paylaştılar.

lerine anlamlı gelen öğeleri benimsemeleri, daha katı olan misyonerlikler için can sıkıcıydı. Tıpkı, orta sınıftan kaslı insanlar arasından seçilen gayretkeş İngiliz sömürge yöneticilerinin Pasifik adalarındaki insanlara tanıttığı sporlar gibi, sömürge dini de bir batılı gözlemciye Samoa kriketi kadar şaşırtıcı görünmekteydi. Bu, inanç sahiplerinin, mezheplerinin en katı kurallarını harfiyen yerine getirdiği durumlarda bile böyleydi. Fakat, özellikle (Afrika'daki kitlesel din değiştirmelerin –ve daha 1892'de beyazlarla daha az özdeşleştirilen bir Hıristiyanlık biçimi oluşturmak için misyonerliklerden ayrılan bir 'Etiyopya hareketi'nin– yaşadığı tek yer olan) Güney Afrika'da kendi inanç yorumlarını geliştirmeye de yatkındılar.

Emperyalizmin bağımlı dünyanın seçkinlerine ya da potansiyel seçkinlerine sunduğu şey, esas olarak 'batılılaşma'ydı. Elbette emperyalizm bunu çok daha önceleri yapmaya başlamıştı. Bağımlılıkla ya da işgalle karşı karşıya kalan ülkelerin hükümetleri ve seçkinleri için batılılaşmaları gerektiği, yoksa mahvolacakları on yıllardır açık bir şeydi (bkz: *Sermaye Çağı*, 7, 8 ve 11. Bölümler). Gerçekten de, emperyalizm çağında bu seçkinlerin esin kaynağı olan ideolojiler, (Brezilya, Meksika hükümetlerine ve ilk Türk Devrimi'ne ilham veren bir modernleşme öğretisi olan Auguste Comte pozitivizmine büründükleri) Fransız Devrimi ile ondokuzuncu yüzyıl ortaları arasındaki döneme kadar uzanır (bkz: s. 307, 313). Seçkinlerin batıya karşı direnişi, din, ahlak, ideoloji ya da siyasi pragmatiklik temelinde batılılaşmaya toptan karşı çıktığında bile batılılaşmacı olarak kaldı. Uzun elbisesiyle ve (endüstrileşme hevesini kırmak için) el çıkırlığıyla dolaşan aziz Mahatma Gandhi, Ahmedabad'daki pamuklu kumaş üreten makineleşmiş fabrika sahipleri* tarafından desteklenmekle ve finanse edilmekle kalmamıştı, kendisi de üzerinde batı kaynaklı ideolojinin gözle görülür etkilerini taşıyan batı eğitimi almış bir hukukçuydu. Onda yalnızca bir Hindu gelenekçisini görürsek, tam olarak anlamış olmayız.

Gerçekten de Gandhi, emperyalizm çağının özgül etkisini oldukça iyi göstermektedir. İngilizlerin gözetimi altında Hindistan'ı yöneten batılılaşmış seçkinlerle daha önce fazla bir ilişkisi olmamış görece mütevazı tüccarlar ve tefeciler kastında doğmuş olmasına karşın, mesleki ve siyasi eğitimini İngiltere'de aldı. 1880'lerin sonlarında bu, ülkesindeki hırslı gençler arasında öylesine kabul gören bir tercihti ki Gandhi, kendisi gibi mütevazı koşullarda yetişmiş müstakbel öğrencilere İngiliz yaşamını tanıtan bir kitap yazmaya başladı. Enfes bir İngilizceyle kaleme alınmış olan

* "Ah, keşke Bapuji onu fakir tutmanın maliyetini bilseydi!" diye haykırdığı söylenen patroniçelerden birinin.

bu kitapta & vapuruyla bir Londra gezisinden, pansiyonu n nasıl buluna-
cağından, dindar bir Hindu'nun yemek gereklerinin karşılanma yollarına,
bir berbere yaptırmak yerine kendini tıraş etmek gibi ilginç bir batılı
alışkanlığa nasıl ayak uydurulacağına kadar her konuda önerilerde bulu-
nılmaktaydı.¹⁹ Gandhi'nin kendini kayıtsız şartsız asimile olmuş ya da
İngiliz olan her şeye karşı kayıtsız şartsız muhalif biri olarak görmediği
açıktır. Sömürgelerdeki kurtuluş hareketlerinin önderlerinin merkez
ülkelerdeki geçici ikametleri sırasında öteden beri yaptıkları gibi, Gandhi
de batılı çevrelerle ideolojik olarak uyum içinde davranmayı yeğledi
(Gandhi örneğinde bu çevreler, aynı zamanda başka 'ilerici' davaların da
yanında oldukları rahatlıkla söylenebilecek İngiliz vejetaryanlardı).

Gandhi, gelenekçi kitleleri gelenekçi olmayan amaçlar için pasif direniş
yoluyla harekete geçirmekteki o kendine özgü tekniği, 'yeni emperyal-
izm'in yarattığı bir çevrede öğrendi. John Ruskin'e ve Tolstoy'a entelek-
tüel borcu bir sır olmadığından, bu teknik (bekleneceği gibi) batılı ve
doğulu unsurların birleşiminden meydana gelmekteydi (Hindistan'ın
siyasal çiçeklerinin Rusya'dan getirilen polenle döllenmesi, 1880'lerden
önce akıl almaz bir şey olurdu; fakat, yeni yüzyılın ilk on yılında –ileride
Çinli ve Japon radikaller arasında olacağı gibi– Hintliler arasında çoktan
yayılmıştı). Elmas ve altın patlamasının yaşandığı bir ülke olan Güney
Afrika'ya Hindistan'dan büyük bir göçmen topluluğu geldi ve bu yeni
ortamdaki ırk ayrımı, seçkin olmayan Hintlilerin modern anlamda bir
siyasal hareketlenmeye hazır hale geldiği ender durumlardan birini yarat-
tı. Gandhi, siyasal deneyimini ve dürtülerini Güney Afrika'daki Hintli-
lerin haklarını savunurken edindi. Aynı şeyi o sırada Hindistan'da yap-
ması zor görünüyordu (Sonunda, fakat ancak 1914 savaşının patlama-
sından sonra Hindistan'a dönecek ve Hint ulusal hareketinin kilit sima-
larından biri olacaktı).

Kısacası, İmparatorluk Çağı hem anti emperyalist önderleri ortaya
çıkaran koşulları, hem de (göreceğimiz gibi –12. Bölüme bakınız–) bu
önderlerin seslerinin yankı bulacağı koşulları yarattı. Fakat, batılı metro-
pollerin egemenliği ve nüfusu altına sokulan halkların ve bölgelerin tari-
hini, esas olarak karşı direniş bağlamında sunmak anakronizm olur ve
yanlış anlamaya yol açar. Anakronizmdir; çünkü, aşağıda belirtilecek
istisnalara rağmen, önemli anti emperyal hareketler çağı, çoğu bölgede
en erken Birinci Dünya Savaşı'yla ve Rus Devrimi'yle başlar. Yanlış anla-
madır; çünkü, henüz onu içermeyen, içermesi de mümkün olmayan bir
tarihsel belgeden –bağımsızlık, halkların kendi kaderlerini tayin hakkı,
teritoryal [ülkesel] devletlerin oluşumu, vb. gibi terimlerle dolu (bkz: 6.

Bölüm)– modern bir milliyetçilik metni çıkarmaktadır. Gerçekte, batıya yaptıkları ziyaretler sırasında ve batılıların kurduğu eğitim kurumları aracılığıyla bu tür fikirlerle ilk temasa geçenler batılılaşmış seçkinlerdi. Britanya’dan dönen genç Hintli öğrenciler, Mazzini’nin ve Garibaldi’nin sloganlarını da beraberlerinde getirirlerken, o sırada (değil Sudan gibi bölgelerin) Pencaplıların bile bunların ne anlama geldiği konusunda en ufak bir fikirleri yoktu.

O nedenle, emperyalizmin en güçlü kültürel mirası, çeşitli kesimlerden azınlıklara; okuryazar hale gelen, dolayısıyla (Hıristiyanlığa geçmenin yardımı olsun olmasın) ruhbanlığın, öğretmenliğin, bürokratlığın veya memurluğun beyaz yakasını boynuna takan, hırslı keşfeden gözde bir azınlığa yönelik batılı tarzda bir eğitimdi. Kimi yerlerde bunlara, elbiselerini giydikleri; zaman, yer ve ev düzenlemesine ilişkin özgül fikirlerini benimzedikleri yeni yöneticilerinin askerleri ve polisleri sıfatıyla yeni adetler benimseyenler de eklenmekteydi. Elbette bunlar, tek bir insan yaşamının yanında bile kısa kalan sömürgecilik çağının böylesi kalıcı etkiler bırakmasına sebep olan kışkırtıcı azınlıklardı. Çünkü, Afrika’nın büyük bölümünde ilk işgalden bağımsız devletlerin kurulmasına kadarki bütün sömürgecilik deneyiminin tek bir insanın (örneğin bir Sir Winston Churchill’in [1874-1965]) yaşam süresine sığması gerçekten şaşırtıcıdır.

Bağımlı dünyanın egemen dünya üzerindeki tersine etkisi için neler söylenebilir? Aydınlanma çağının filozof gözlemcilerinin, Avrupa dışındaki ülkelerle Avrupalı göçmenlerin yerleştiği o garip ülkeleri, Avrupa uygarlığının bir tür ahlaki barometresi olarak ele almalarına karşın, egzotikçilik aslında onaltıncı yüzyıldan beri Avrupa yayılmacılığının bir yan ürünü olmuştur. Uygarlaştıklarında, Montesquieu’nun *Persian Letters* [İran Mektupları] adlı eserinde olduğu gibi, batının kurumsal eksikliklerinin ortaya serilmesi açısından yararlı örnekler olabiliyor; böyle olmadığı yerlerdeyse, doğal ve hayranlık uyandıran davranışlarıyla uygar toplumun çürüklüğünü gösteren soylu vahşiler olarak ele alınıyorlardı. Avrupalı olmayanların ve onların toplumlarının giderek aşağı, istenmeyen, zayıf, geri, hatta çocuksu olarak görülmeye başlanmaları, ondokuzuncu yüzyılın getirdiği bir yenilikti. İşgal edilmeleri mubah ya da en azından tüccarların, misyonerlerin, ateşli silah ve viskiyle donanmış silahlı grupların temsil ettiği tek gerçek uygarlığın değerlerine kazandırılması gereken uyruklardı. Böylece, yalnızca gücün ve askeri teknolojinin hesaba katıldığı bir çağda geleneksel batılı olmayan toplumların değerlerinin, varlıklarını sürdürbilmeleri açısından bir önemleri kalmadı. İmparatorluk Pekini’nin incelelikli yapısı, batılı barbarları Yazlık Saray’ı birkaç kez yakmaktan ve yağma-

lamaktan alıkoyabildi mi? Satyajit Ray'ın *The Chessplayers* adlı eserinde çok güzel anlatılan Mughal'ın gerilemekte olan başkentindeki seçkin kültürün zarafeti, İngilizlerin ilerleyişini durdurabildi mi? Ortalama bir Avrupalının gözünde bu insanlar küçümseme konusuydu. Avrupalı olmayanlar arasında tek tuttukları kesim savaşçılar, tercihan sömürge ordularına devşirilebilecek olanlardı (Sihler, Gurkhalar, Berberiler, Afganlar, Bedeviler). Osmanlı İmparatorluğu'na istemeyerek de olsa saygı gösterilmekteydi; çünkü, çöküş döneminde bile Avrupa ordularına direnecek bir piyade gücüne sahipti. Japonya, savaş kazanmaya başladığında eşit muamele de görmeye başladı.

Ne var ki, tam da küresel iletişim ağının yoğunluğu ve yabancı ülkelerin artık ulaşılabilir yerler haline gelmesi, batılı ve egzotik dünyaların doğrudan ya da dolaylı olarak karşılaşmalarını ve kaynaşmalarını hızlandırdı. Emperyalist dönemde kendilerini bu iki dünya arasında bilinçli olarak aracı sayan yazarlar (meslekten yazarlar ve aydınlar ile [Pierre Loti ve içlerinde en büyüğü Joseph Conrad olan] meslekten denizciler [oryantalist Louis Massignon gibi] askerler ve yöneticiler veya [Rudyard Kipling gibi] sömürgelerde gazetecilik yapanlar) sayesinde sayıları artmış olmasına karşın, her iki tarafta da ilgili ve düşünen insanların sayısı çok azdı. Karl May'in (1842-1912), hayali Alman kahramanının Kara Afrika'ya ve Latin Amerika'ya geziler yapan, Vahşi Batı'dan İslami doğuya kadar her yeri dolaşan olağanüstü başarılı çocuk romanlarında; Sax Rohmer'in Dr Fu Manchu'su gibi esrarlı ve çok güçlü doğuluların da artık kötü adamlar arasına katıldığı macera kitaplarında; bekleneceği gibi süslü Babu İngilizcesiyle konuşan zengin bir Hintlinin de boy gösterdiği İngiliz çocuklar için hazırlanmış okul mecmualarında olduğu gibi, egzotik dünya, sıradan eğitimin bir parçası haline geldi. Aynı derecede egzotik kovboyları ve Kızılderilileriyle 1887'den itibaren Avrupa'yı fetheden Buffalo Bill'in Vahşi Batı'sında ya da büyük Uluslararası Sergiler'de giderek geliştirilen 'sömürge köyleri'nde görüldüğü gibi, bu dünya zaman zaman (ama bekleneceği gibi) günlük deneyimin bile bir parçası haline geldi. Niyeti ne olursa olsun, yabancı dünyalara bu anlık bakışlar, belgesel nitelikte değil, ideolojiktir; genellikle 'uygarlar'ın 'ilkeller'e üstün olduğu duygusunu pekiştiriyordu. Emperyalist olmalarının tek nedeni, (Joseph Conrad'ın romanlarında görüldüğü gibi) egzotik ve sıradan dünyalar arasındaki esas bağı oluşturan etkenin, batılıların Üçüncü Dünya'ya resmi ve gayri resmi yoldan sızmasıydı. Fiili emperyal deneyimden esas olarak argo –özellikle sömürge ordularının argosu– yoluyla günlük konuşma diline giren sözcükler, genellikle bu deneyimin konusu hakkında olumsuz bir görüşü

yansıtmaktaydı. İtalyan işçiler, grev kırıcıları (Kuzey Afrikalı bir kabileden esinlenerek) *crumiri* olarak adlandırırken, İtalyan politikacılar, seçimlere yerel patronları eşliğinde uygun adımlarla giden uysal güneylilerin oluşturduğu alayları *ascari* (sömürgelerdeki yerli askeri birlikler) olarak adlandırıyordu. İspanya'nın Amerikan imparatorluğunda kızılderili reisleri olan *caciqueler*, parti şefleriyle eş anlamlı bir sözcük olurken, *caids* (Kuzey Afrikalı yerli kabilelerin şefleri), Fransa'da suç örgütlerinin liderleri için kullanılan bir terim oldu.

Yine de, bu egzotizmde olumlu bir yan vardı. Aydın kafalı idareciler ve askerler, –işadamları bu tür konularla daha az ilgiliydi– kendi toplumlarıyla yönettikleri toplumlar arasındaki farklar üzerinde derin bir şekilde kafa yormaktaydılar. Hem (özellikle Hindistan imparatorluğunda) bu toplumlarla ilgilenen etkileyici bilimsel topluluklar oluşturdular, hem de batı toplum bilimlerinde bir dönüşüm yaratan kuramsal yaklaşımlar geliştirdiler. Bu çalışmaların birçoğu, sömürge yönetiminin bir yan ürünüydü ya da ona yardımcı olma amacını taşımaktaydı ve (örneğin Metodizm'in Budizm'e üstünlüğünün yansız gözlemciler için yeterince açık olmadığı din alanı dışında) bu çalışmaların çoğu, tereddütsüz bir biçimde batılıların bilgisinin diğer herkese üstün olduğu duygusuna sıkı sıkıya bağlıydı. Emperyalizm, batılıların doğudan türetilmiş ya da türetildiği iddia edilen tinsel biçimlere ilgilerinin artmasına, bazen de bunların daha güçlü bir biçimde benimsemelerine yol açtı.²⁰ Ancak, sömürgecilik döneminden sonra başlayan eleştirilere karşın, bu batılı bilginler topluluğunu, Avrupalı olmayan kültürlerin mağrur bir tutumla küçümsenmesi olarak değerlendirip basitçe bir kenara atmak olanaksızdır. En azından bu topluluğun en iyileri, bu kültürleri saygı duyulması gereken ve kendilerinden öğrenilecek şeyler bulunan kültürler olarak ciddiyetle ele aldılar. Sanat alanında, özellikle görsel sanatlarda batılı yenilikçiler, Avrupalı olmayan kültürlerle tamamıyla kendi eşitleri olarak davrandılar. Hatta, bu dönemde bu kültürlerden hayli esinlendiler. Bu yalnızca, (Fransız ressamlar üzerinde dikkat çekici etkileri olmuş Japonlar gibi) egzotik bile olsalar incelmış uygarlıkları temsil ettiğine inanılan sanatlar için değil, fakat 'ilkel' olarak görülen sanatlar, özellikle Afrika ve Okyanusya sanatları için de geçerliydi. 'Asıl çekiciliklerinin ilkelik'lerinden kaynaklandığına kuşku olmasa da, yirminci yüzyılın sonlarında yenilikçi kuşakların, bu tür eserleri Avrupalılara, kökenlerinden bağımsız olarak, kendi usullerince sanat –genellikle büyük sanat– olarak görmeyi öğrettiği yadsınamaz.

Emperyalizmin son bir yönünden de kısaca söz etmek gerekir: Bizzat merkez ülkelerin yönetici ve orta sınıfları üzerindeki etkisi. Bir anlamda

emperyalizm, bu sınıfların ve toplumların imgelerinde yarattıkları zaferi, belki de başka hiçbir şeyin yapamayacağı kadar dramatikleştirdi. Esas olarak Kuzeybatı Avrupa'daki bir avuç ülke dünyanın hakimi oldu. Bazı emperyalistler, değil Slavları, Latinleri bile küstürecek biçimde (Hitler'in Britanya'ya duyduğu gönülsüz saygıda bile hâlâ yankısını bulan), ne kadar çekişirlerse çekişsinler aralarında yakınlık bulunduğu söylenen Töton, özellikle de Anglo-Sakson kökenli uluslara özgü fetihçi meziyetleri vurgulamaktan zevk bile almaktaydılar. Bu ülkelerdeki yüksek ve orta sınıf üyesi bir avuç insan –subaylar, yöneticiler, işadamları, mühendisler–, bu tahakkümü etkin biçimde uyguladılar. 1890 civarında yaklaşık 6000 İngiliz memuru, yaklaşık 70.000 Avrupalı askerin yardımıyla, yaklaşık 300 milyon Hintliyi yönetti. Bu askerlerin erat kısmı, (sayıları kendilerinden çok daha fazla olan yerli askerler gibi) emir alan, aslında İrlandalılardan meydana gelen eski yerli sömürge savaşçılarının oluşturduğu havuzdan devşirilmiş paralı askerlerdi. Bu, uç bir örnek olmakla birlikte, tipiktir. Mutlak üstünlüğün bundan daha olağanüstü bir kanıtı olabilir miydi?

Dolayısıyla, doğrudan imparatorluğa bağlı kılınan halkların sayısı görece az olmakla beraber, taşıdıkları sembolik önem muazzamdı. Hindistan imparatorluğunun ozanı Rudyard Kipling'in 1899'da zatürreden öleceğine kanaat getirildiğinde, bundan üzüntü duyanlar yalnızca İngilizler ve Amerikalılar değildi (Kipling, ABD'nin Filipinler'deki sorumluluğu üzerine 'Beyaz Adamın Görevi' adıyla daha yeni bir şiir yazmıştı), Almanya İmparatoru da taziyetini bildiren bir telgraf çekmişti.²¹

Buna karşılık, emperyal zafer ortaya hem sorunlar hem de belirsizlikler çıkardı. Sorunlar, merkez ülkelerdeki yönetici sınıfların kendi imparatorluklarını ve kendi halklarını yönetmeleri arasında varolan çelişkinin giderek çözümsüzlüğe sürüklenmesinden kaynaklandı. Göreceğimiz gibi, demokratik seçime dayalı siyasal yaşam merkez ülkelerde gittikçe (ve görüldüğü kadarıyla kaçınılmaz biçimde) hakim olmaktadır ya da hakim olmaya yazgılıydı. Sömürge imparatorluklarındaysa, fiziksel zorlama ile, rakipsiz, dolayısıyla meşru görünecek kadar büyük bir üstünlüğe edilgen bir boyun eğişin bileşimine dayanan otokrasi egemendi. Toplumun diğer kesimlerinden yalıtılmış, mutlak güce sahip askerler ve öz disiplini yüksek 'prokonsüller' kıtalara hükmederken, ülke cahil ve aşağı kitlelerden geçilmiyordu. Buradan alınacak bir ders –Nietzsche'nin *Will to Power*'ı anlamında bir ders – yok muydu?

Emperyalizm, aynı zamanda belirsizlikler de yarattı. Öncelikle, küçük bir beyaz azınlığı –yeni bir disiplin olan nesil ıslahı biliminin [eugenics] durmadan uyardığı gibi, bu ırkın çoğunluğu aşağılıklığa yazgılıydı (bkz:

10. Bölüm)–, siyah, kahverengi ve muhtemelen hepsinin üstünde sarı ırka –İmparator II. William’ın, batıyı birleşmeye çağırdığı ‘sarı tehlike’– mensup kitlelerle karşı karşıya getirdi.²² Çok kolay kazanılmış, dar bir temele dayanan ve kendini adanmış küçük bir kesim ile edilgen bir çoğunluk sayesinde saçmalık derecesinde bir kolaylıkla hükmedilen dünya imparatorluklarını sürdürmek mümkün müydü? Emperyalizmin en büyük –belki de tek– şairi olan Kipling, demagojik emperyal gururun o büyük anını, Kraliçe Victoria’nın 1897’deki altmışıncı yaş gününü, imparatorlukların kalıcı olmadığına dair kahince bir hatırlatmayla karşılamıştı:

yok oldu donanmamız, uzaklarda haykırarak
 batıyor ateş topu gibi bindirdiği karada
 Gör işte, Ninova ve Tyre gibi
 geçmişte kaldı görkemimiz
 Ey, Ulusların Hakimi kıyma bize henüz
 unutmayalım, unutmayalım diye²³

Pomp, Hindistan için Yeni Delhi’de yeni, muhteşem bir emperyal başkent kurmayı planladı. Bunun, harabeye dönen imparatorluk başkentlerinin uzun listesinde sonuncu olacağını öngören tek şüpheli gözlemci Clemenceau muydu? Ve dünya hakimiyeti, ülkedeki beyaz kitleleri yönetmekten daha mı hassas bir işti?

Belirsizlik çift taraflıydı. Çünkü, imparatorluk (ve yönetici sınıfların egemenliği), –şimdilik doğrudan olmasa da– kendi uyruklarının saldırılarına açık olduğu kadar, yönetme isteminin, [yani] en uygun olanın hayatta kalmasını öngören Darwinci mücadeleye girme isteğinin içinde ortaya çıkacak bir erozyona da –çok daha dolaysız biçimde– açık değil miydi? Korumak için sürekli çaba gerektiren kasları zayıflatan, tam da gücün ve girişimciliğin yarattığı zenginlik ve sefahat değil miydi? İmparatorluk, merkezde asalaklığa ve sonunda barbarlığın zaferine yol açmadı mı?

Bu sorular hiçbir yerde, büyüklüğü ve ihtişamıyla geçmişin bütün imparatorluklarını geride bırakan, buna karşın başka yönlerden çöküşün eşliğinde bulunan en büyük ve en kırılğan yapıdaki imparatorlukta olduğu kadar bir ölüm fermanı gibi yankılanmadı. Fakat, çalışkan, enerjik Almanlar bile, emperyalizmin, eninde sonunda çürümeye yol açacak olan o ‘rantiye devlet’le el ele gittiğini gördüler. Bu korkuları Hobson’un dilinden dinleyelim: Eğer Çin paylaşılacak olsaydı,

o zaman Batı Avrupa’nın büyük bölümü, Güney İngiltere’nin, Riviera’nın, İtalya’nın ve İsviçre’nin turist kaynayan ya da meskun bölgelerinin çoktandır

sergiledikleri görünüme ve niteliğe bürünürdü: Uzak Doğu'dan kâr payı ve aylık alan küçük bir varlıklı aristokrat grubu, profesyonel hizmetlilerden ve esnaftan oluşan biraz daha büyük bir grup ve nispeten dayanıksız malların üretiminin son basamaklarında ve nakliye alanında çalışan büyük bir işçi ve kişisel hizmetli kitlesi; endüstrinin ana kolları ortadan kalkacak, temel gıdalar ve mamuller (haraç biçiminde) Afrika ve Asya'dan gelecekti.²⁴

Böylelikle, burjuvazinin *belle poque*'u, onu silahsız bırakacaktı. H. G. Wells'in roman kahramanı, güneş altında oyunlar oynayarak hayatını geçiren büyüleyici, zararsız Eloiler, bağımlı ve karşısında çaresiz oldukları Morlockların insafına kalacaktı.²⁵ "Avrupa", diye yazmıştı Alman iktisatçı Schulze-Gaevernitz, "önce tarımda ve madencilikte, sonra daha çok güç isteyen endüstride fiziksel çalışma yükünü –beyaz olmayan ırkların– üzerine yıkacak ve kendisi rantiyer rolüyle yetinecektir; ve bu yolla, belki de beyaz olmayan ırklar için ekonomik ve ardından siyasi kurtuluşun yolunu açacaktır."²⁶

Bu tür kötü rüyalar, *belle poque* uykusunu bölüyor; imparatorluğun kâbusları, demokrasinin yol açtığı korkularla birleşiyordu.